

บทที่ ๕

การวิเคราะห์ลวดลายมงคล ๑๐๘ ในคัมภีร์พุทธบาทมงคล

คัมภีร์พุทธบาทมงคล เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงความหมายของมงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในรอยพระพุทธรูป ผู้รจนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลได้อธิบายมงคล ๑๐๘ เทียบกับพระคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ลักษณะการเปรียบเทียบเป็นกรเปรียบเทียบจากวัฏฏธรรมให้เห็น เป็นนามธรรม ก่อนที่จะได้ทราบความเป็นมาของลวดลายที่ปรากฏในรอยพระพุทธรูปก่อนหน้านี้

ก. ความเป็นมาของลวดลายที่ปรากฏในรอยพระพุทธรูป

รอยพระพุทธรูปที่พุทธศาสนิกชนสร้างขึ้นในประเทศต่าง ๆ ล้วนมีลวดลายที่พระพุทธรูปต่างไปจากลักษณะพระพุทธรูปที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎก ในประเทศอินเดียเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๔ เป็นสมัยที่ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูป พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่ใช้แทนรูปพระพุทธรูปก่อนเสด็จไปในที่ต่างๆ เช่น ตอนเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หลังจากที่โปรดพุทธมารดาแล้ว เป็นต้น ลักษณะภาพพระพุทธรูปที่จำหลักไว้ที่เสาศระสตูปมีลายกนกจักกรอยู่ตรงกลางพระพุทธรูป^๑

ต่อมาในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๗ ชาวอินเดียจึงได้สร้างรอยพระพุทธรูปขึ้นเพื่อเคารพบูชาโดยตรง เช่น รอยพระพุทธรูปจากอมราวดี ในอินเดียประเทศ ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในพิพิธภัณฑสถานเมืองมัทราส พระพุทธรูปรอยนี้ประกอบด้วยลวดลายต่าง ๆ คือ จักกร สวัสดิศิกะ ดอกบัว และ ศรีศูล^๒ ส่วนรอยพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในประเทศที่นับถือ

^๑David L. Snellgrove and others, eds, The Image of the Buddha, p. 30.

^๒Ibid., p. 43.

พุทธศาสนาคัมภีร์สังคายนาคัมภีร์ บิณฑาคารอยพระพุทธรูปประกอบด้วยมงคล ๑๐๘ รายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะพระพุทธรูปจะกล่าวเป็นลำดับ ดังนี้

๑. ลักษณะของพระพุทธรูปที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

พระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นมหาบุรุษเอกของโลก พระองค์ทรงมีพระวรกายต่างไปจากลักษณะของคนสามัญ แม่พระบาทของพระองค์ก็ต่างไปจากลักษณะเท้าของคนสามัญ ดังนั้นข้อความพรรณนาลักษณะพระพุทธรูปในลักขณสูตร ดังนี้

๑.๑ สุปทีฏฐิตปาโท มีพระบาทประดิษฐานเป็นอันดี (พื้นฝ่าพระบาททั้งสองเสมอกัน)

๑.๒ เหฏฐาปาตเลสุ จุกานิ ชาตานิ สหสุสารานิ สเนมิگانิ สนาทิกานิ สพุพการปริฎฐานิ ณ พื้นกายใต้ฝ่าพระบาททั้งสองของพระมหาบุรุษมีจักรเกิดขึ้น มีซี่ก่าขางละพัน มีกง มีคุม บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง

๑.๓ อายตปนุติ มีสันพระบาทยาว

๑.๔ ทังคุลี มีพระองค์ลียาว

๑.๕ มุตุกถนหตุตปาสาโท มีฝ่าพระหัตถ์ และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม

๑.๖ ชาลนตุตปาโท มีฝ่าพระหัตถ์ และฝ่าพระบาทมีลายคุจตาข่าย

๑.๗ อุสุตังขปาโท มีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ

ลักษณะพระพุทธรูปที่กล่าวมานี้เป็นลักษณะพิเศษที่มีได้มีปรากฏในเท้าของคนสามัญ พระบาทของพระองค์ประกอบด้วยลวดลายต่าง ๆ คือ มีลวดลายคุจตาข่าย และมีจักร

ที่.ปา. ๑๑/๑๓๐/๑๕๘.

พระไตรปิฎกภาษาไทยเล่ม ๑๖ พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, ๒๕๐๐), หน้า ๑๔๑.

ปรากฏอยู่ตรงกลางพระพุทธรูปทั้งสอง

การที่พระองค์ทรงมีลักษณะพระพุทธรูปดังกล่าวข้างต้นนี้ เพราะอานิสงส์ที่ใดทำบุญไว้มีประการต่าง ๆ ไฉน

ก. พระพุทธรูปเจ้าทรงมีพระบาทประคิณฐานเป็นอันดี เพราะเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ได้เป็นผู้สมาทานมั่นในกุศลกรรมบถ ๑๐ บำเพ็ญทาน รักษาเบญจศีล และอุโบสถศีล ปฏิบัติดีในมารดา บิดา สมณะและพรานหมณฺ์ เคารพผู้ใหญ่ในสกุล

ข. พระพุทธรูปเจ้าทรงมีกงจักรเกิดขึ้นที่ฝ่าพระบาททั้งสอง เพราะเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ได้นำความสุขมาให้แก่ชนเป็นอันมาก เช่น บรรเทาภัยคือความหวาดกลัวและความหวาดเสียว คุมครองมหาชนด้วยธรรมะ

ค. พระพุทธรูปเจ้าทรงมีสันพระบาทยาว และทรงมีพระองค์ยาว เพราะเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ได้เว้นจากปาณาติบาต มีความกรุณาต่อสัตว์ทั้งปวง

ง. พระพุทธรูปเจ้าทรงมีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายจุจตาข่าย เพราะเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ได้เป็นผู้สงเคราะห์ประชาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ คือ การให้ การกล่าวคำเป็นที่รัก การประพาศิตนให้เป็นประโยชน์ และความเป็นผู้มีคุณสมบัติ

จ. พระพุทธรูปเจ้าทรงมีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ เพราะเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ได้กล่าววาจาอันประกอบด้วยอรรถ ประกอบด้วยธรรม และนำประชาชนเป็นอันมาก เป็นผู้นำประโยชน์และความสุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย

ด้วยอานิสงส์ที่ใดบำเพ็ญบุญมีประการต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ พระพุทธรูปเจ้าจึงทรงมีลักษณะพระพุทธรูปแตกต่างไปจากลักษณะเท้าของคนสามัญ

ว.ที่.ป. ๑๑/๑๓๑ - ๑๔๒/๑๕๕ - ๑๖๘.

พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๑๖ พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค,

๒. ลักษณะของพระพุทธรูปที่ปรากฏในอรรถกถา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา อรรถกถาที่มินิกาย มหาวรรค ได้พรรณาลักษณะพระพุทธรูปเพิ่มเติม ดังนี้

จักรที่ฝ่าพระพุทธรูปทั้งสองมีลวดลายต่าง ๆ เป็นบริวาร ได้แก่

๑. สยุมณี	ดอก
๒. สีริวิจฺโฉ	แวนสองพระพักตร์
๓. นนทิ	กลอง
๔. โสวตฺถิโก	สวัสดิกะ
๕. วฏฺ์สโก	ดอกไมกรวงบันสีระ
๖. วฑฺฒมานกั	ถาดทอง
๗. มจฺจนุคฺฉิ	มัจฉาทังคูลู
๘. ภาหุทปฺริฐุ	ภัทรบิฐ
๙. องฺกุโส	ขอ
๑๐. ปาสาโท	ปราสาท
๑๑. โทรมณิ	เสาโต
๑๒. เสตจฺจนฺตฺติ	เสวตฉัตร
๑๓. ชกฺโก	พระขรรค์
๑๔. ทาลวณฺฏิ	พิศโบตาล
๑๕. โมรหฺตฺโต	กำหรงนกยูง
๑๖. วาลวิชนี	พิศวาลวิชนี
๑๗. อุนฺหิสี	มงกุฏ
๑๘. มณีปฺตฺโต	บาตรมณี
๑๙. สุนนทามิ	พวงดอกมะลิ
๒๐. นีลุปฺปลิ	คอกอุบลเขียว
๒๑. รตฺตฺตฺตฺติ	คอกอุบลแดง

๒๒. เสตุปฐิ	คอกอุบลขาว
๒๓. ปทุม	คอกปทุม
๒๔. ปุณทุริก	คอกปุณทุริก
๒๕. ปุณณฆโฏ	หม้ออันเต็มควยน้ำ
๒๖. ปุณณขำภิ	ถาดอันเต็มควยน้ำ
๒๗. สมุทุโท	สมุทุ
๒๘. จกกวาโห	จักรวาค
๒๙. หิมวา	ป่าหิมพานต์
๓๐. สีเนรุ	เขาสีเนรุ
๓๑ - ๓๒. จนุทัมสุริยา	ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์
๓๓. นกขุคทานิ	ควานักษัตร
๓๔ - ๓๕. จตุคาโร มหาที่ปา	ทวิปีใหญ่ทั้ง ๔
๓๘ - ๓๙. เทวปริกฤที่ปสหัสสานิ	ทวิปีน้อยสองพันทวิปี
๔๐. อนุคโมโส จกกวตฺติรณโณ	บริวารทั้งปวงของจักรลักษณะนั้นเดียว
ปริสั อูปาทาย สพุโพ	อาศัยบริษัท (บริวาร) ของพระเจ้าจักรพรรดิ
จกกลกฺขณสุเสว ปริวาโร ๖	

จวตลายต่าง ๆ อันเป็นบริวารของจักรที่มีพรรณนาไว้ในอรรถกถานี้ ได้เป็นต้นมาของมงคค ๑๐๘ ในการสร้างพระพุทธรูปบาทในเวลาต่อมา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สมเด็จพระสังฆราช นาม ที่สนิทายภูรูกถาย หุติโย ภาโค มหาวคฺคฆณณา
(พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๖๓), หน้า ๕๒.

๓. ลวดลายที่ปรากฏในรอยพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในประเทศต่าง ๆ

พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในประเทศอินเดีย พม่า เขมร และไทย มีลักษณะพระพุทธรูปประกอบควยลวดลาย ดังนี้

ประเทศอินเดีย

ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า เมื่อชาวอินเดียจำหลักภาพพระพุทธรูปไว้ที่เสาศระstupā ไคทำรูปจักรอยู่ตรงกลางควย ต่อมาในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๗ ชาวอินเดียได้สร้างรอยพระพุทธรูปเพื่อสักการบูชา เช่น

รอยพระพุทธรูปจากแคว้นคันธาระ ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในพิพิธภัณฑสถานเมืองเปศวาร์ มีลักษณะดังนี้

<u>ลวดลาย</u>	<u>ตำแหน่ง</u>	<u>ความหมาย</u>
ดอกบัว	อยู่ที่สันพระบาท	พระพุทธเจ้า
ตรีศูล	อยู่ถัดจากดอกบัว	พระรัตนตรัย
จักร	อยู่ถัดจากตรีศูล	พระธรรม
สัตว์ตึกะ	อยู่ที่ปลายของคูลีทุกองคูลี	เป็นเครื่องหมายแห่งความโง่เขลา ^๑

รอยพระพุทธรูปจากอมราวตี ในอินเดียประเทศ ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในพิพิธภัณฑสถานเมืองมัทราส มีลักษณะดังนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑David l. Snellgrove and others, eds, The Image of the the Buddha, p. 415.

<u>ลวดลาย</u>	<u>ตำแหน่ง</u>	<u>ความหมาย</u>
ศรีศูภขนาบข้างควยส์วักกะ	อยู่ที่สนพระบาท	ศรีศูภหมายถึงพระรัตนตรัย สวักกะเป็นเครื่องหมายแห่ง ความโชคดี
จักร มีดอกบัวอยู่ตรงกลาง	อยู่ที่ตรงกลางพระบาท	จักรหมายถึงพระธรรม
ศรีศูภ	อยู่ที่ปลายของคู่มือ ทุกองค์ ^๑	ดอกบัวหมายถึงพระพุทธรเจ้า

ถึงแม้ว่าพระพุทธรูปที่ชาวอินเดียสร้างขึ้นจะมีลวดลายเพิ่มขึ้นจากภาพพระพุทธรูปที่จำหลักไว้ที่เสาพระสถูปและแตกต่างจากลักษณะพระพุทธรูปที่พรรณนาไว้ในพระไตรปิฎกก็ตาม การเพิ่มลวดลายก็เพื่อแสดงถึงพระรัตนตรัยอันเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงว่ารอยหน้านั้นเป็นพระพุทธรูป

ประเทศที่นับถือพุทธศาสนาตั้งกวางค์ เช่น พม่า เขมร และไทย เป็นกันนิยมสร้างพระพุทธรูปประกอบควยลวดลายจักรและมีลวดลายมงคล ๑๐๘ เป็นบริวาร ลวดลายมงคล ๑๐๘ เหล่านี้ได้พัฒนาเพิ่มขึ้นจากที่กล่าวไว้ในสมัยทวารวดีนี้ อรรถกถาที่ชกนกายมหาวรรค

ลวดลายมงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรูปที่พบในประเทศไทย

รอยพระพุทธรูปที่ประกอบควยลวดลายมงคล ๑๐๘ มีสร้างกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยดังปรากฏในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑๒ ว่า

...ใค้อาศัยราชพลาณาภาพแห่งพระศรีสุริยวงศ์บรมपालบทธาธณมาธิราช (พระมหาธรรมราชาที่ ๔) ผู้ทรงพระคุณอันไพศาล กล่าวคือ พระญาณอันเป็นที่ตั้งแห่งวชิร พระราชโอรสของพระมหาธรรมราชาธิราช (พระมหาธรรมราชาที่ ๓ ไสยลือไทย) ผู้ทรงเดชและกำลังอันเข้มแข็ง ใ้ใจจำดองรอุยพระบาททั้งคู่อันประดิษฐานไว้ชกนกันของสุ่มเด็จจสรร เพชฌุพุทธรองค่อนบริบูรณไปควยบรมมงคลรอยแปดประการ รุงเรื่องไปควยพระ

^๑Ibid., p. 43.

จักรลักษณะอันวิจิตรงดงาม มีประการต่าง ๆ...

และจารึกหลักที่ ๘ มีข้อความว่า "ได้เห็นรอยฝ่าตีนพระพุทธเป็นเจ้าเรานี้ มีลายอันได้
รอยแปดสี่สอง"^๒ จากข้อความที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่า รอยพระพุทธรบาทในสมัยสุโขทัย
ประกอบด้วยลวดลายมงคล ๑๐๘

นอกจากจะมีปรากฏในรอยพระพุทธรบาทแล้ว ยังมีการกล่าวถึงมงคล ๑๐๘ เหล่านี้
ในคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น หลักศิลาจารึกหลักที่ ๑๐๒ ปฐมสมโพธิกถา และคัมภีร์พุทธรบาทมงคล
ซึ่งมีข้อความอธิบายความหมายของมงคล ๑๐๘ เทียบกับพระรัตนตรัยและขอธรรมในพระ
พุทธศาสนา

ลวดลายมงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรบาทที่พบในประเทศไทยพม่าและเขมร

รอยพระพุทธรบาทที่ประกอบด้วยลวดลายมงคล ๑๐๘ ที่สร้างขึ้นในประเทศไทยพม่า
ได้แก่ รอยพระพุทธรบาทที่เจดีย์ชเวชิกอง^๓

รอยพระพุทธรบาทที่ประกอบด้วยลวดลายมงคล ๑๐๘ ที่สร้างขึ้นในเขมร ได้แก่
รอยพระพุทธรบาทที่เปรหับัก ในนครวัด^๔

ในประเทศไทย ตามที่ปรากฏในหนังสือ "พุทธศิลป์สุโขทัย" คุณสงวน รอคบุญ
ได้กล่าวอ้างคำพูดของอาจารย์ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม ซึ่งกล่าวไว้ว่า ไม่พบพระพุทธรบาทที่

^๑ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑, หน้า ๑๔๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓.

^๓ Gordon H. Luce, Old Burma - Early Pagan, 3 : 93.

^๔ David L. Snellgrove and others, eds, The Image of the
Buddha, p. 144.

ประกอบด้วยลวดลายมงคล ๑๐๘ ในประเทศลังกา^๑ และลวดลายที่พระพุทธรูปบาทของพระพุทธรูปไสยาสน์ที่เมืองโปโลนนารูวะ^๒ มีแต่ลายดอกบัวเท่านั้น

ลวดลายสำคัญอันปรากฏที่พระพุทธรูปบาทคั่งที่พรรณนาไว้ในพระไตรปิฎก ได้แก่ จักร ซึ่งเป็นลวดลายที่มีความหมายแทนพระธรรม จักรนี้มีปรากฏในรอยพระพุทธรูปบาทที่สร้างขึ้นทุกรอย

อนึ่ง ลวดลายที่ปรากฏในรอยพระพุทธรูปบาทที่ชาวอินเดียสร้างขึ้น มีลักษณะลวดลายคล้ายกันกับลวดลายมงคล ๑๐๘ ต่างกันที่ลวดลายมงคล ๑๐๘ มีจำนวนลวดลายมากกว่า แต่ก็มีลวดลายบางอย่างที่ลวดลายมงคล ๑๐๘ ไม่มี เช่น ตรีศูล อันมีในรอยพระพุทธรูปบาทที่สร้างขึ้นในประเทศอินเดีย

ความหมายของลวดลายที่ปรากฏในรอยพระพุทธรูปบาท ทั้งที่สร้างขึ้นในประเทศอินเดียและประเทศที่นับถือพุทธศาสนาถึงลัทธิลังกาวงศ์ ผู้สร้างได้พยายามใช้ลวดลายแสดงถึงพระรัตนตรัยและขอธรรมะ เพื่อแสดงให้ทราบว่ารอยคั่งกล่าวเป็นรอยพระพุทธรูปบาท ความกึกคั่งกล่าวนี้เป็นสาระสำคัญของคัมภีร์พุทธรูปบาทมงคล ดังจะได้แสดงต่อไปนี้

ข. วารตีความลวดลายมงคล ๑๐๘ ในคัมภีร์พุทธรูปบาทมงคล

ลวดลายมงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในรอยพระพุทธรูปบาทนี้เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวไทยมาเป็นเวลานาน จนถึงกับมีการแต่งบทสวดมนต์พรรณนา

^๑สงวน รอคบุญ, พุทธศิลป์สุโขทัย, หน้า ๑๓๑.

อาจารย์ ดร. สุภาพรรณ ณ บางช้าง กล่าวว่าไม่พบลวดลายมงคล ๑๐๘ ในพระพุทธรูปบาทที่เขาสุมนกูฏในประเทศลังกา แต่ในศิลาจารึกหลักที่ ๑๒ ซึ่งมีปรากฏในประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ หน้า ๑๔๑ กล่าวว่า พระสิริสุเมธังกร สังฆนายก ได้วัดลักพระพุทธรูปบาททั้งคู่อันประกอบด้วยลวดลายมงคล ๑๐๘ ลงบนแผ่นหิน ตามแบบพระพุทธรูปบาทที่ยอดเขาสุมนกูฏ ในประเทศลังกา

^๒Hamlyn, Buddha; the face of tranquility (London : Hamlyn, 1970), p. 47.

ลายลักษณ์พระพุทธรูป^๑ แต่การบูชารอยพระพุทธรูปด้วยอามิสบูชา ยังไม่ประเสริฐเท่ากับ การบูชาพระพุทธรูปด้วยปฏิบัติบูชา เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้เห็นธรรมะในรอยพระพุทธรูปอัน เป็นทางนำไปสู่การปฏิบัติบูชา จึงได้มีผู้จนาคัมภีร์พุทธรูปมงคลซึ่งมีเนื้อความกล่าวถึงมงคล ๑๐๘ เทียบกับพระรัตนตรัย การเปรียบเทียบในคัมภีร์นี้เป็นคำเปรียบเทียบกับรูปวัตถุธรรมกับ นามธรรม

ลักษณะการอธิบายพุทธลักษณะให้เห็นเป็นนามธรรมนี้มีที่มาจากพระไตรปิฎก ดังปรากฏใน พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ลักขณสูตร มีข้อความพรรณนาลักษณะ มหาบุรุษ ๓๒ ประการ อันเป็นพุทธลักษณะและได้มีข้อความอธิบายอันสง่าของบุญกุศลที่ พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้ในพระชาติที่เป็นพระโพธิสัตว์ เช่น พระพุทธเจ้าทรงมีสันพระบาท ยาว และทรงมีพระองค์สีขาว เพราะเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ได้เว้นจากปามาติบาท เป็นต้น การอธิบายลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ด้วยการกล่าวถึงบุรพกรรมของพระพุทธเจ้า นับเป็น วิธีการอธิบายรูปธรรมให้เห็นเป็นนามธรรม ผู้จนาคัมภีร์พุทธรูปมงคลได้นำวิธีการอัน คล้ายคลึงกันนี้มาอธิบายความหมายของมงคล ๑๐๘ ก่อนที่จะได้ทราบการตีความหมายลวดลายมงคล ๑๐๘ ในคัมภีร์พุทธรูปมงคล ควรที่จะได้ทราบลักษณะการอุปมา^๒ ในพระไตรปิฎก

^๑ดูภาคผนวก ข.

^๒อุปมา เป็นการเปรียบเทียบระหว่างสิ่งของสองสิ่งที่มีธรรมชาติเหมือนกัน ดังที่ พระมหาสามีสังฆรักขิต ได้ให้ความหมายไว้ในคัมภีร์สุโฆชาสังการว่า "อุปมานโนปเมยฺยานัน สมนุมตฺถํ สิโอปมา ภาวะที่วัตถุอันเป็นตัวเปรียบและวัตถุที่รับเปรียบมี ภาวะเสมออัน เรียกว่า อุปมา"

ดูพระมหาสามีสังฆรักขิต, พระคัมภีร์สุโฆชาสังการ, แปลโดย น.อ. แยม ประพัฒน์ทอง (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๒), หน้า ๑๔๕.

อาจารย์สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ได้ให้ความหมายของคำว่า อุปมา และ อุปไมย ว่า อุปมา หมายถึง สิ่งที่เรา拿来เปรียบเทียบ อุปไมย หมายถึง สิ่งที่ยกขึ้นสำหรับเปรียบเทียบ เช่น ขาวราวกับสำลี ขาว เป็น อุปไมย. สำลี เป็น อุปมา

ดูสุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, การเขียน (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒), หน้า ๗๔.

ซึ่งใกล้เคียงกับที่ไว้ในคัมภีร์พุทธบาทมงคลก่อนดังนี้

๑. ลักษณะการอุปมาในพระไตรปิฎก

คำอุปมาในพระไตรปิฎกมีลักษณะ ๒ ประการ คือ

๑.๑ นำเอาข้อเท็จจริงตามที่ทราบมาอุปมา เช่น เป็นที่ทราบกันว่า ช้าง เป็นสัตว์ที่มีความอดทน จึงนำมาเปรียบเทียบกับบุคคลที่มีความอดทน^๑ ดังคำเปรียบเทียบที่ว่า

อหิ นาโคว สงฺคาเม   จาปาโต ปติคฺ สรํ
อติวากุณฺณคฺคิภูชิสฺสํ   หุสฺสึโล หิ พหุชฺชโน ฯ^๒

เราจักอดทนซึ่งคำล่วงเกิน คุณช้างอดทนซึ่งลูกศรที่ออกจากแฉ่งในสงครามฉะนั้น เพราะคนผู้ศีลมีมาก^๓

และราชสีห์เป็นสัตว์ที่มีอำนาจเหนือสัตว์ทั้งปวง จึงนำมาเปรียบกับพระพุทธเจ้า ดังคำเปรียบเทียบที่ว่า

โย โส พุทฺธํ อุปนฺธฺราสี   มิคฺราชํ เกสรี^๔
ผู้โคบายุงพระพุทธรเจ้าผู้เที่ยงคังไกร ธรรมราชสีห์...^๕

จากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้นนี้ เป็นข้อเท็จจริงที่นำมาเปรียบทั้งสิ้น

^๑บุญชอบ เริงทรัพย์, "อุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎก" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๑๔๗.

^๒พ.ธ. ๒๕/๓๓/๕๗.

^๓พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๓๔ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ ภาค ๑ (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, ๒๕๐๐), หน้า ๗๕.

^๔พ.อุ. ๓๒/๓๓/๑๑๗.

^๕พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๕๒ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑ (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, ๒๕๐๐), หน้า ๑๔๗.

๑.๒ นำเอาลักษณะอันคล้ายคลึงกันมาอุปมา^๑ ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบกันในลักษณะที่มีสภาพเหมือนกันหรือมีการกระทำอย่างเดียวกัน เช่น หมูสัตว์ที่ถูกคัมหากครอบงำ ยอมเรารอน กระสับกระส่าย จึงนำมาเปรียบเทียบกับลักษณะของกระต่ายที่คิดแล้ว ซึ่งมีอาการกระสับกระส่าย คับจนเพื่อให้หลุดพ้นจากแล้ว ดังคำเปรียบที่ว่า

คสิณาย ปรุกุชตา ปชา ปริสนูปนุติ สโธว พาวชิโต^๒

หมูสัตว์ถูกคัมหากอันทำความสะอูงหอมลอมแล้ว ยอมกระสับกระส่าย ดุจกระต่ายคิดแล้ว กระสับกระส่ายอยู่ ฉะนั้น^๓

ตัวอย่างนี้เป็นการนำเอาลักษณะที่คล้ายคลึงกันมาเปรียบเทียบ คือลักษณะของหมูสัตว์ที่ถูกคัมหากครอบงำ กับลักษณะของกระต่ายที่คิดแล้ว

การอุปมาในพระไตรปิฎกเป็นการนำเอาลักษณะที่เป็นข้อเท็จจริงตามที่ทราบมาเปรียบเทียบ หรือนำเอาลักษณะอันคล้ายคลึงกันมาอุปมา ซึ่งลักษณะการอุปมา ๒ ประการนี้ผู้รจนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลได้นำมาใช้ตีความในคัมภีร์พุทธบาทมงคล ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑. นำเอาข้อเท็จจริงตามที่ทราบมาอุปมา เช่น นำเอาความกล้าหาญของพญาราชสีห์มาเปรียบเทียบกับความองอาจกล้าหาญของพระพุทธเจ้า ดังข้อความที่ว่า รูปพญาราชสีห์ หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยเวสรัสชญาณ ๔ ไม่ทรงครันครามเมื่อประทับอยู่ท่ามกลางบริษัท ๔ และนำเอารัศมี ๖ ของพญาช้างฉัททันต์มาเปรียบเทียบกับพระฉัพพรรณรังสีของพระพุทธเจ้า ดังข้อความที่ว่า รูปพญาช้างฉัททันต์ หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยพระฉัพพรรณรังสี

^๑บุญชอบ เรืองทรัพย์, "อุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎก," หน้า ๑๔๗.

^๒พ.ธ. ๒๕/๓๔/๖๑.

^๓พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๓๘ พระสุคตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐภาค ๑, หน้า ๗๕.

๒. นำเอาลักษณะอันคล้ายคลึงกันมาอุปมา เช่น นำเอาลักษณะของนกที่บินไปในอากาศมาเทียบกับการเสด็จไปโดยทางอากาศของพระพุทธเจ้า ดังข้อความที่ว่า รูปพยานกกระเรียน หมายถึง พระพุทธเจ้าเสด็จไปโดยทางอากาศ

ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่าผู้รจนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลได้นำเอาวิธีการอุปมาในพระไตรปิฎกมาใช้ในการตีความลวดลายมงคล ๑๐๘ ในคัมภีร์พุทธบาทมงคล นอกจากนี้ผู้รจนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลยังได้นำคำอุปมา อุปไมย บางเรื่องในพระไตรปิฎกมาใช้เป็นข้อความเปรียบเทียบระหว่างลวดลายมงคล ๑๐๘ กับพระพุทธเจ้า พระธรรม ดังจะได้อธิบายต่อไป

๒. ที่มาของการตีความในคัมภีร์พุทธบาทมงคล

การตีความลวดลายมงคล ๑๐๘ เทียบกับพระรัตนตรัยและพระธรรมในพุทธศาสนานั้น ข้อความอันเป็นขอเปรียบเทียบระหว่างลวดลายมงคล ๑๐๘ กับพระพุทธเจ้า และพระธรรมบางประการ ผู้รจนาดำเนินมาจากพระไตรปิฎก ดังจะได้อธิบายต่อไปนี้

๒.๑ รูปดวงอาทิตย์ หมายถึง พระพุทธเจ้า ผู้รจนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลได้นำเอาลักษณะของดวงอาทิตย์ที่ส่องแสงมายังโลก ทำลายความมืดที่ปกคลุมพื้นผิวโลกให้หมดไป มาเทียบกับลักษณะของพระพุทธเจ้า ผู้ฉายแสงคือพระธรรม ทำลายความมืดคือกิเลสของชาวโลก ๓ ให้หมดไป การเปรียบเทียบดวงอาทิตย์กับพระพุทธเจ้านี้ มีที่มาจากพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑ ซึ่งมีข้อความว่า

โมหุทธการปทุขุโน

ตว ญาณมุติ โสคนุเต

ยดา อตุถงคเต สุริเย

เอว พุชเช ออนุปนเน

ยโถทยนุโต อาทิจุโจ

ตเถว ทุว พุชเชสุฏฐ

อัย โฉโก สเทวโก

อนุทธการา วิชิตตา ฯ

โหนติ สุตตา ตโมคตา

โหติ โฉโก ตโมคโค ฯ

วิโนเทติ ทม สทา

วิทฺชเสสิ ทม สทา ฯ^๑

โลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก แล่นไปเข้าความมืดมนยิ่งใหญ่ โลกกำจัดความมืดได้
ส่งแสงโชติช่วงอยู่ เพราะพระญาณของพระองค์ เปรียบเหมือนอุณหภูมิตย
อัสตงค์แล้ว โลกก็ถึงความมืดฉนั้นใจ เมื่อพระพุทธเจ้ายังไมเสด็จอุบัติ
สัตว์โลกก็ถึงความมืดฉนั้น (อนึ่ง) เปรียบเหมือนเมื่อพระอาทิตย์อุทัย ยอม
ขจัดความมืดใตทุกเขื่อนั้นใจ พระองค์ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าอันประเสริฐสุด
ก็ขจัดความมืดใตทุกเขื่อนั้น

๒.๒ รูปนการเวก หมายถึง พระสุรเสียงอันไพเราะของพระพุทธเจ้า

ผู้จนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลได้นำเอาเสียงอันไพเราะของนการเวกมาเทียบกับ
พระสุรเสียงอันไพเราะของพระพุทธเจ้า การเปรียบเทียบในลักษณะนี้มีที่มาจากพระสุตตัน-
ตปิฎก ทีมนิกาย ปาฎิกวรรค ว่า กรวิกภาณี โหติ^๒ พระพุทธเจ้าตรัสมีสำเนียงดัง
นการเวก

๒.๓ รูปพญาราชสีห์ หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยเวสารัชชญาณ ๔
ไม่ทรงครันคร้ามเมื่อประทับอยู่ท่ามกลางบริษัท ๔

ผู้จนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลได้นำเอาความกล้าหาญของพญาราชสีห์มาเทียบ
กับความกล้าหาญของอาจของพระพุทธเจ้า การเปรียบเทียบในลักษณะนี้มีที่มาจากพระไตรปิฎก
หลายแห่ง เช่น จากพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑ ว่า

มิตราชา ยถา สีโ	อภินิขุมม อาสยา
จตุทิสา วิไลเกตุวา	ติกุชตุต อภินาหติ ฯ
สพฺเพ มิกา อุตฺตสนฺติ	มิตราชสูล คชฺชโต
ตถาหิ ชาตีมา เอโส	ปสุ คาสติ สพฺพทา ฯ
คชฺชโต เต มหาวีร	ทสุธาย ปกมฺปติ
โพชนเยยา ปพฺพณฺนติ	ตสนฺติ มารกาปิภา ฯ ^๓

^๒พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๕๒ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑,

^๒ที.ป.๗. ๑๑/๑๓๐/๑๕๘.

^๓ขุ.อ. ๓๒/๓/๔๑ - ๔๒.

ราชสีห์ผู้พระยาเนื่อ ออกจากถ้ำที่อยู่แล้วเหลือขลุ่ยที่ขลุ่ย ๔ แล้วจับขลุ่ยสี่หน้า
๓ ครั้ง เมื่อราชสีห์คำราม เนื้อหนังปวงยอมสะคอง แท้จริงราชสีห์ผู้มีชาตินี้ยอม
ยังสัตว์เลี้ยงใหญ่สะคองทุกเมื่อฉันใด ข้าแต่พระมุนีหาวิร เจา, เมื่อพระองคฺทรงนั้นคือ
อยู่ พุทธธานียอมหวานไหว สัตว์ผู้ควรจะตรัสรู้อยอมตน หมุมารยอมสะคองฉันนั้น^๑

๒.๔ รูปแมลงภู หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงกำจัดทมิฬมานะในหัวใจของบริษัท ๔
แต่ไม่ทรงเบียดเบียนบริษัท ๕ ให้เดือดร้อน

ผู้รจนาคัมภีร์พุทธบาทมวงวลไคนำเอาลักษณะของแมลงภูมาเทียบกับพระจริยาวัตร
ของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ แมลงภูเมื่อคูดนำหวานจากเกสรดอกไม้ ยอมนำเอาละอองเกสร
ดอกไม้ไปโดยไม่ทำในดอกไม้ฉันนั้น จำ เหมือนกับพระพุทธเจ้าทรงกำจัดทมิฬมานะของบริษัท ๔
โดยไม่ทำให้บริษัท ๔ เดือดร้อนจากการกระทำของพระองค์ การเปรียบเทียบในลักษณะนี้
มีที่มาจากพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย คาถาธรรมบทว่า

ยดาปี ภูมิโร ฟูผุณิ วณฺณวณฺศิ อเหตุยั
ปเลติ รสมาทาย เอวั คาเม มุนี จเร ๒

ภุมรไมยังคอกไมอันมีสีให้ชอกช้ำ ดิมเอาแต่สแล้วยอมบินไป
แมฉันใด มุนีพึงเที่ยวไปในบาน ฉนั้น^๒

และในพระธัมมปทีฏฐกถาวา

ศูนย์วิทยพัทยากร

^๑พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๕๒ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑,
หน้า ๔๔.

๒ขุ.ธ. ๒๘/๑๔/๒๑

^๓พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๓๔ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ ภาค ๑,
หน้า ๒๔.

ภิกษุเว กุลทมนเกษ นาม ภิกษุณา อนุปหจฺจสฺสฺส ออนุปหจฺจโภเก กุลํ คคฺคิลเมตฺวา
ปฺปฺปโต เรมฺมํ คณฺหนุเคน รมเรน วิย อฺปฺสฺสงฺกมิตฺวา พุทฺธคณฺมฺ สานาเปตพุทฺธิ^๑

ภิกษุทั้งหลาย อูธรรมคฺคาภิกษุพุทฺธมานสฺสฺสคฺค ไมฺกฺระทฺบฺกฺระทฺงฺสฺสฺสทฺธา ไมฺกฺระทฺบฺกฺระทฺงฺสฺสฺสโภคฺย
ไมฺหฺสฺสคฺคชอฺกชฺวํ ไมฺเบฺยฺยคฺคเบฺยฺยนสฺสคฺค เปฺนคฺจเมตฺสงฺกฺคเลตฺลอะอองเเกสฺรจากรคคอกไม
เขาไปหาสฺสคฺคแล้วควรวินโรพุทฺธคฺคณฺ^๒

๒.๕ รูปพญาหงส์ หมายถึง พระพุทธเจ้าไม่ทรงยินดีในสมบัติทางโลก พระองค์
ทรงยินดีในสมบัติทางธรรม คือ โลกุตระธรรม ^๕

ผู้จรรณาคัมภีร์พุทธบาทมงคลได้นำเอาความยินดี ความร่าเริงของหงส์ มาเทียบกับ
ความยินดี ความร่าเริงของพระพุทธเจ้า การเปรียบเทียบหงส์กับพระพุทธเจ้าในด้านความ
ยินดีนี้มีที่มาจากพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาตว่า

ทีโฆ ยถา กุพฺพณํ ปทาย พุพฺพลํ กานนํ อาวเสยฺย
เอวมฺปทํ อฺปฺปทศฺสํ ปทาย มโหทธี หํสฺริวชฺชตฺตฺโต ฯ^๖

นกฟีนงจะป่าเล็กแล้วมาอยู่อาศัยป่าใหญ่ อันมีผลไม่มาก ฉนโค อาคมาละคณาจารย์
ผู้มีความเห็นนุยแจว ไคประสบพระพุทธเจ้า ผู้มีความเห็นประเสริฐ เหมือนหงส์
โยลงสูสฺสระใหญ่ แมฉนนั้น^๗

อุปมา อุปไมยข้างต้นนี้เป็นการเปรียบเทียบความยินดีของบุคคลที่ได้มาพบพระ
พุทธเจ้า กับความยินดีของหงส์ที่มาพบสฺสระใหญ่

ศูนย์วิทยพัทยากร

ขุมมปทฺฐกถาย คคฺคิโย ภาโค (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๑๗), หน้า ๓๖.

^๒คณะกรรมการตำราวมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระขัมมปทฺฐก-
กถาแปล ภาค ๓ (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๓), หน้า ๕๗ - ๕๘.

^๖พ.ศ. ๒๕/๔๔๓/๕๕๒.

^๗พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๓๘ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ ภาค ๒,
(พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, ๒๕๐๐), หน้า ๗๔๘.

๒.๖ รูปดอกไม้ เช่น รูปดอกปทุม หมายถึง บรรค ๔ ผล ๔ อันมีศีลเป็นกลิ่นหอม
 ผู้จนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลได้นำเอากลิ่นหอมของดอกไม้มาเทียบกับกลิ่นหอมของ
 ศีล การนำเอากลิ่นหอมของดอกไม้มาเปรียบเทียบกับกลิ่นหอมของศีลนี้มีที่มาจากพระสุตตันต-
 ปิฎก ขุททกนิกาย กถาชาธรรมบทว่า

จันทน์	ตกร	วาปี	อูปปลี	อด	วสุลิกี
เอเตล	กนุชชาตานิ		สีลกนุโธ	อนุตุตโร	ฯ
อูปมตุโต	อัย	กนุโธ	ยววย	ตกร	จันทน์
โย	จ	สีลวค	กนุโธ	วาติ	เทเวสุ อุกุทโม ฯ ^๑

กลิ่นคือศีลเป็นเยี่ยมกว่ากลิ่นชชาติเหล่านี้ คือ จันทน์ กฤษณา ดอกบัว และดอกมะลิ
 กลิ่นกฤษณา และจันทน์นี้เป็นกลิ่นมีประมาณน้อย ส่วนกลิ่นของพวกมีศีลทั้งหลาย
 เป็นกลิ่นสูงส่ง ขอมุ่งไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^๒

ข้อความข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า ผู้จนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลได้อธิบายลวดลาย
 มงคล ๑๐๘ เทียบกับพระพุทธรูป พระธรรม โดยนำเอาคำอุปมา อุปไมย มาจากพระไตร-
 ปิฎกมาอธิบายความหมายของมงคลต่าง ๆ ที่มีลักษณะเหมือนกับคำอุปมา อุปไมยนั้น

๓. ลักษณะของการที่ความในคัมภีร์พุทธบาทมงคล

การที่ความในคัมภีร์พุทธบาทมงคล ผู้จนาคัมภีร์ได้อธิบายลวดลายมงคล ๑๐๘ เทียบกับ
 ลักษณะต่าง ๆ ของพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ หรือวัตถุที่พระพุทธรูปทรงใช้ เช่น
 แทนศิลาอาสน์อันมีดีเหมือนงาแก้วพลเหล็ก เป็นคน การเปรียบเทียบ ผู้จนาคัมภีร์เปรียบ-
 เทียบกันในลักษณะที่มีคุณสมบัติเหมือนกัน เช่น นกการเวกรองเพราะ ก็นำมาเปรียบกับพระ
 พุทธเจ้าผู้มีพระสุรเสียงอันไพเราะ เปรียบเทียบในลักษณะที่มีจำนวนเท่ากันระหว่างจำนวน
 ของมงคลกับธรรมะ หรือเปรียบเทียบในลักษณะที่มีรูปร่างเหมือนกัน เช่น ปราสาทกับ

^๑ พ.ศ. ๒๕/๑๔/๒๒.

^๒ พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๓๔ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ ภาค ๑,

กับเมืองมหานิพพาน เป็นต้น ลักษณะของการตีความในคัมภีร์พุทธบาทมงคลโดยละเอียด จะได้อีกกล่าวถึงต่อไป

ก. ลักษณะทางกายภาพ เป็นการอธิบายรูปร่างมงคลเทียบกับรูปร่างของวัตถุที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ หรืออธิบายมงคล ๑๐๘ เทียบกับนามธรรมที่มีสภาพเหมือนวัตถุมงคลนั้น การตีความมงคลต่าง ๆ ในคานลักษณะรูปร่างเหมือนกันมีดังนี้

ที่นั่ง : ผู้รจนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลได้อธิบายรูปภัทรบิฐ เก้าอี้แก้วหรือบัลลังก์แก้วมีพนักและรัตนบัลลังก์ ให้ความหมายถึง พระแท่นต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ และได้อธิบายรูปเก้าอี้แก้วและรูปรัตนบัลลังก์เพิ่มเติมต่อไปว่า มีลักษณะเป็นนามธรรมโดยนำเอานามธรรมที่มีสภาพเหมือนกันกับมงคลนั้นมาเทียบดังนี้

รูปภัทรบิฐ หมายถึง แท่นศิลาอาสน์อันมีสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีพลเหล็ก ซึ่งเป็นแท่นที่พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษาตลอดเวลา ๓ เดือน ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นไปโปรดพุทธมารดา

รูปเก้าอี้แก้วและรูปรัตนบัลลังก์ หมายถึง รัตนบัลลังก์ที่โคนไม้มหาโพธิ์ ซึ่งเป็นรัตนบัลลังก์ที่พระพุทธเจ้าประทับในวันตรัสรู้พระสัมพันธุญาณ และได้ขยายเพิ่มเติมต่อไปว่า รัตนบัลลังก์ที่โคนไม้มหาโพธิ์นี้ หมายถึง พระสัมพันธุญาณซึ่งเป็นที่ประทับแห่งพระหทัยของพระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้นเก้าอี้แก้วและรัตนบัลลังก์จึงหมายถึง พระสัมพันธุญาณด้วย

ที่อยู่อาศัย : รูปปราสาท หมายถึง เมืองมหานิพพานซึ่งเป็นสภาวะที่พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์โคจรอยู่ถึง

พาหนะ : รูปเรือทอง หมายถึง อรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ ซึ่งเป็นธรรมที่นำสรรพสัตว์ข้ามมหาสมุทรคือสังสาร

ภาชนะ : รูปถาดทองและหม้อเต็มควายน้ำ ผู้รจนาคัมภีร์ตีความว่า เป็นภาชนะที่บริบูรณ์ควายน้ำนม และได้ขยายภาชนะที่บริบูรณ์ควายน้ำนมว่า หมายถึงพระพุทธเจ้าผู้บริบูรณ์ควายน้ำนมโลกุตรธรรม ๘ เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นเสมือนภาชนะที่บริบูรณ์ควายน้ำนม อันใดแก่พระธรรมอันบริสุทธิ์

เครื่องนุ่งห่ม : รูปโล้วตติกะ (ผ้า) หมายถึง ผ้าบังสุกุลจีวรสีฝาด ซึ่งเป็นเครื่องนุ่งห่มของพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ ผู้จนาได้อธิบายต่อไปว่า ผ้าบังสุกุลจีวรสีฝาดนั้น หมายถึง อรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ อันเป็นเครื่องนุ่งห่มแห่งพระหทัยของพระพุทธเจ้า

ข. คุณสมบัติ ผู้จนาได้อธิบายรูปมงคลโดยนำเอาคุณสมบัติที่ดีของมงคลต่าง ๆ มาเทียบกับคุณสมบัติของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ดังนี้

กลิ่นหอม : ผู้จนาได้นำเอากลิ่นหอมของดอกไม้มาเทียบกับกลิ่นหอมของศีล สมาธิ และปัญญา ดังนี้

รูปชวงคอกมะลิ และดอกปทุม หมายถึง มรรค ๘ ผล ๘ อันมีศีลเป็นกลิ่นหอม

รูปดอกอุบลขาว หมายถึง มรรค ๘ ผล ๘ อันมีสมาธิเป็นกลิ่นหอม

รูปดอกอุบลแดง หมายถึง ผล ๘ อันมีสมาธิเป็นกลิ่นหอม

รูปดอกอุบลเขียว หมายถึง มรรค ๘ ผล ๘ อันมีปัญญาเป็นกลิ่นหอม

กลิ่นหอมของดอกไม้ไม่สามารถลอยทวนลมไปได้ แต่กลิ่นหอมของศีล สมาธิ และปัญญาสามารถลอยทวนลมไปได้

นอกจากนี้ผู้จนาคัมภีร์พุทธบาทมงคลได้นำกลิ่นหอมของดอกไม้มาเทียบกับกลิ่นหอมแห่งความหลุดพ้น ดังนี้

รูปดอกปทุมทริก หมายถึง อรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ ญาณทั้งสองนี้เป็นญาณที่หลุดพ้นจากกิเลส กลิ่นไอแห่งความหลุดพ้นมีความหอมยิ่งนัก ผู้จนาได้นำมาเทียบกับความหอมแห่งดอกปทุมทริก

ความเป็นผู้เหนือกว่า : รูปนภามาวจรเทวโลก หมายถึง พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อแสดงพระอภิธรรม ๘ คัมภีร์ โปรคหนุเทวคา ผู้จนาได้นำเอาลักษณะความเป็นผู้เหนือกว่าของพระพุทธเจ้ามาอธิบายรูปนภามาวจรเทวโลก เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นครูของเทวดา จึงประเสริฐกว่าเทวดาและมีอำนาจเหนือเทวดา เพราะฉะนั้นพระองค์จึงเหนือกว่าเทวดา

รูปพรหมโลก ๑๖ หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรม
ในสำนักของพระองค์ เพื่อโปรดหมู่พรหมที่มาเฝ้าพระองค์ ผู้จนาได้นำเอาลักษณะความเป็น
ผู้เหนือกว่าของพระพุทธเจ้ามาอธิบายรูปพรหมโลก ๑๖ เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นครูของ
พรหม จึงประเสริฐกว่าพรหมและมีอำนาจเหนือพรหม เพราะฉะนั้นพระองค์จึงเหนือกว่าพรหม

ความเป็นใหญ่ : รูปพระเจ้าจักรพรรดิและบริวาร หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงมีพระ
ภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร ผู้จนาได้นำเอาลักษณะความเป็นใหญ่ ความเป็นผู้นำของพระเจ้าจักรพรรดิ
มาเทียบกับลักษณะความเป็นใหญ่ ความเป็นผู้นำของพระพุทธเจ้า แต่ลักษณะความเป็นใหญ่
นี้ต่างกันในทางโลกกับทางธรรม กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทรงเป็นใหญ่ในทางธรรม เรียกว่า
พระธรรมราชา แต่พระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นใหญ่ในทางโลก

สิ่งที่แสดงความเป็นใหญ่ : รูปมงกุฏ และเศวตฉัตร หมายถึง พระสัพพัญญุตญาณ
ผู้จนาได้นำเอาคุณสมบัติของมงกุฏและเศวตฉัตร อันเป็นเครื่องราชกกุธภัณฑ์ที่แสดงความเป็น
พระราชา มาเทียบกับพระสัพพัญญุตญาณ ซึ่งเป็นญาณที่แสดงความเป็นพระพุทธเจ้าผู้เป็น
พระธรรมราชา

การแผ่อำนาจ : รูปจักรทั้งคู่ หมายถึง พระพุทธเจ้าและพระสารีบุตร ผู้ประกาศพระ
ศาสนา ผู้จนาได้นำเอาลักษณะการแผ่อำนาจของพระเจ้าจักรพรรดิมาเทียบกับลักษณะ
การประกาศพระศาสนา เมื่อจักรแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิหมุนไป ณ ที่ใด พระราชอำนาจ
ของพระเจ้าจักรพรรดิก็แผ่ไป ณ ที่นั้น^๑ พระพุทธเจ้าและพระสารีบุตรก็เช่นเดียวกัน เมื่อ
พระองค์เสด็จไปประกาศพระศาสนา หรือพระสารีบุตรไปประกาศพระศาสนา ณ ที่ใด ความ
เป็นพระธรรมราชาของพระพุทธเจ้าก็แผ่ไป ณ ที่นั้น

การกำจัดศัตรู : รูปพญาครุฑ หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงกำจัดศัตรูคือกิเลสด้วยอรหัตต-
มรรคญาณและอรหัตผลญาณ ผู้จนาได้นำเอาลักษณะของพญาครุฑที่ต้องกำจัดพญานาคผู้เป็น

ศัตรู มาเทียบกับพระพุทธรูปทรงกำลังคักเคสซึ่งเป็นศัตรูของพระองค์

รูปมังกรทองและเศาทอง หมายถึง พระพุทธรูปทรงคักเคสด้วย
อหัตมรรคญาณและอหัตตญาณ ผู้จนาได้นำเอาลักษณะการกำจัดศัตรูของมังกรและเศา
มาเทียบกับการกำจัดศัตรูของพระพุทธรูป

การป้องกันตัว : รูปพญาจรเข้ หมายถึง พระพุทธรูปทรงมีพระสัพพัญญุตญาณเป็น
เครื่องรักษาพระองค์และชาวโลก ๓ มิให้ไปสู่อบายและนรก ผู้จนาได้นำเอาลักษณะการ
ป้องกันตัวของพญาจรเข้มาเทียบกับการป้องกันพระองค์ของพระพุทธรูป กล่าวคือ พญาจรเข้
อาศัยอยู่ในวังวนซึ่งเป็นกรงรักษาตัวเอง บุตร ภรรยา และญาติพี่น้องของตนให้พ้นจากศัตรู
เหมือนกับพระพุทธรูปทรงมีพระสัพพัญญุตญาณเป็นเครื่องรักษาพระองค์และชาวโลก ๓ มิให้
ไปสู่อบายและนรก

ความอึกทึกกักกอง : รูปปั้นทิวาวัดตะ (กลอง) หมายถึง พระพุทธรูปทรงคุณอันยิ่งใหญ่
ดังนี้ พระพุทธรูปตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ทรงมีมหาสิ่งหนาท สามารถขจัดค้นหา ๓ ของ
ชาวโลก ๓ ให้หมดไป และทรงแสดงเวสารัชชญาณ ๔ เพื่อเปลี่ยนแปลงชาวโลก ๓ จาก
อกุศลธรรม ให้ตั้งอยู่ในกุศลธรรม ผู้จนาได้นำเอาเสียงอึกทึกกักกองของกลองมาเทียบกับ
พระพุทธรูปทรงคุณอันยิ่งใหญ่ พระเกียรติคุณของพระองค์ก็กักกองไปทั่วโลก ๓

ความกล้าหาญ ความมองอาจ : รูปพญาราชสีห์ หมายถึง พระพุทธรูปทรงประกอบด้วย
เวสารัชชญาณ ๔ ไม่ทรงสะดุ้งเมื่อประทับอยู่ท่ามกลางบริษัท ๔ ผู้จนาได้นำเอาความ
กล้าหาญ ความมองอาจ ความมีอำนาจของพญาราชสีห์มาเทียบกับพระพุทธรูปกล้าหาญ
มองอาจ และทรงมีอำนาจเหนือสิ่งทั้งปวง

รูปพญาเสือโคร่ง หมายถึง พระพุทธรูปตรัสรู้พระ
สัพพัญญุตญาณ ผู้จนาได้นำเอาความกล้าหาญ ความมองอาจของเสือโคร่งมาเทียบกับความ
กล้าหาญ ความมองอาจของพระพุทธรูป เพราะเมื่อพระองค์ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณแล้ว พระ

องค์ทรงมีอำนาจเหนือสิ่งทั้งปวง

ความสูงเด่น : อภิชัยและขงปฏาก หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยอริยมรรค-
ธรรมและอริยมลธรรม ผู้จนาไคนำเอาความสูงเด่นของขงที่ผูกไวบนยอดเศวามาเทียบกับ
ความเป็นผู้เลิศของพระพุทธเจ้า เพราะพระองค์ทรงประกอบด้วยธรรมอันหาผู้เสมอเหมือน
มิได้

ความสว่าง : รูปดวงอาทิตย์ หมายถึง พระพุทธเจ้า ดวงอาทิตย์เป็นสูงใน
ดวงใหญ่ที่ฉายแสงมายังโลก ทำให้โลกสว่างไสว ผู้จนาไคนำเอาคุณสมบัติอันนี้มาเทียบกับ
คุณสมบัติของพระพุทธเจ้า เมื่อพระองค์ทรงแสดงธรรมแก่สัตว์ ทำให้จิตใจของสรรพสัตว์
สว่างไสว ปราศจากความมืดคือกิเลสที่จะมาครอบงำ

การไปในอากาศ : รูปพญานกกระเรียน หมายถึง การเสด็จไปโดยทางอากาศของพระ
พุทธเจ้า ผู้จนาไคนำเอาลักษณะการบินไปในอากาศของนกกระเรียนมาเทียบกับลักษณะ
การเสด็จไปโดยทางอากาศของพระพุทธเจ้า

ความเป็นแม่ : รูปแม่โคลูกอ่อน หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อ
ชาวโลก ๓ ทรงแสดงโลกุตระธรรม ๘ แก่เขาเหล่านั้น ผู้จนาไคนำเอาลักษณะของ
ความเป็นแม่ มาเทียบกับลักษณะของพระพุทธเจ้าผู้เป็นเสมือนแม่โคที่ให้น้ำนมคือพระธรรม
แก่นุทรคือชาวโลก ๓ ด้วยความรัก และความเมตตา เหมือนกับความรักของแม่โคที่มีต่อลูกโค

ความเยือกเย็น : รูปพัฒน์ฉวีลาวิชนี กำหวางนกกบุง พัดใบตาล และจามรทอง
หมายถึง พระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้าที่มีต่อสรรพสัตว์ ทำให้จิตใจของสรรพสัตว์
เยือกเย็น ผู้จนาไคนำเอาความหมายของมกคลเหล่านี้ โดยนำเอาความเย็นที่เกิดจาก
การพัดโบกมาเทียบกับความเย็นอันเกิดจากความเมตตากรุณาของพระพุทธเจ้า

รูปดวงจันทร์ และดาวนักษัตร หมายถึง พระมหากรุณาธิคุณของ
พระพุทธเจ้าที่มีต่อสรรพสัตว์ ทำให้จิตใจของสรรพสัตว์เยือกเย็น ผู้จนาไคนำเอาลักษณะ
ที่เย็นของแสงจันทร์ และแสงดาวนักษัตรมาเทียบกับความเย็นอันเกิดจากความเมตตากรุณาของ
พระพุทธเจ้า

การไม่เบียดเบียน : รูปกัณทรและกัณรี หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อสรรพสัตว์ ไม่ทรงเบียดเบียนสรรพสัตว์ ผู้จนาได้นำเอาลักษณะนิสัยของกัณทรและกัณรี ที่ไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์มาเทียบกับการไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์ของพระพุทธเจ้า

รูปแมลงภู่ทอง หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงกำจัดกิฐิมานะในหัวใจของบริษัท ๔ แต่ไม่ทรงเบียดเบียนบริษัท ๔ ให้เดือดร้อน ผู้จนาได้นำเอาลักษณะของแมลงภู่มาเทียบกับพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ เมื่อแมลงภู่คุดนำหวานจากเกสรดอกไม้ ยอมนำเอาละอองเกสรดอกไม้ไปโดยไม่ทำให้ดอกไม้มันช้ำ เหมือนกับพระพุทธเจ้าทรงกำจัดกิฐิมานะของบริษัท ๔ โดยไม่ทำให้บริษัท ๔ เดือดร้อนจากการกระทำของพระพุทธเจ้า

การไม่ทอดทิ้ง : รูปพญานกจากพราว หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระศพลญาณ ทรงแสดงพระศพลญาณแก่สรรพสัตว์ ผู้จนาได้นำเอาลักษณะนิสัยของนกจากพราวซึ่งไม่ทอดทิ้งนางนกผู้เป็นภรรยาจนตลอดชีพ มาเทียบกับลักษณะการไม่ทอดทิ้งสรรพสัตว์ของพระพุทธเจ้า

ที่พึ่ง ที่อาศัย : รูปสมุทรรทั้ง ๔ ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อยสองพันทวีป หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงแสดงสังฆธรรม ๔ แก่สรรพสัตว์ ผู้จนาได้นำเอาลักษณะของสมุทรรทั้ง ๔ ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อยสองพันทวีป อันเป็นสถานที่ที่อยู่อาศัยของสรรพสัตว์ มาเทียบกับพระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่ง ที่อาศัยของสรรพสัตว์ พระองค์ทรงเป็นธรรมประทีปที่ทรงเป็นที่พึ่งโดยธรรมของสรรพสัตว์

รอยเวียน : รูปสังข์ขาวเวียนขวา หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงเปลี่ยนแปลงโลก ๓ จากอกุศลธรรม ให้ตั้งอยู่ในกุศลธรรม ผู้จนาได้นำเอารอยเวียนของสังข์มาเทียบกับพระพุทธเจ้าผู้ทรงเปลี่ยนแปลงโลก ๓ จากความชั่วให้ตั้งอยู่ในความดี

ความมั่นคง : รูปภูเขาดิเนรุ หมายถึง พระพุทธเจ้าไม่ทรงหวั่นไหวตามโลก-ธรรม ๔ ผู้จนาได้นำเอาลักษณะที่มั่นคงของเขาดิเนรุมาเทียบกับความมั่นคงแห่งพระหทัยของพระพุทธเจ้า

ความยินดี : รูปพญาเสือขาว หมายถึง พระพุทธเจ้าไม่ทรงยินดีในกามคุณ ๕ แต่พระองค์ทรงยินดีในโลกุตรธรรม ๔ คือ พระสัพพัญญุตญาณ ผู้จนาได้นำเอาความยินดีของเสือขาวมาเทียบกับความยินดีของพระพุทธเจ้า

ความเร็ว : รูปพญาพลาหก หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระทศพลญาณ ผู้จนาได้นำเอาลักษณะของพลาหกที่มีกำลังรวดเร็ว มาเทียบกับกำลังแห่งพระทศพลญาณ ซึ่งเป็นพระญาณที่มีกำลังรวดเร็วอย่างยิ่ง

ความสวยงาม : รูปเขาไกรลาส และพระหิมวันต์ หมายถึง พระวรกายอันงดงามของพระพุทธเจ้า ผู้จนาได้นำเอาความสวยงามของภูเขาทั้งสองมาเทียบกับความงามแห่งพระวรกายของพระพุทธเจ้า

รูปพญานกยูง หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ และอนุพยัญชนะ ๔๐ อันเป็นลักษณะที่งดงาม ผู้จนาได้นำเอาความงามของนกยูงที่กำลังรำแพนมาเทียบกับความงามแห่งพระวรกายของพระพุทธเจ้า

ความไพเราะ : รูปนกกการเวก หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะ ผู้จนาได้นำเอาความไพเราะของเสียงนกกการเวกมาเทียบกับความไพเราะแห่งพระสุรเสียงของพระพุทธเจ้า

ศูนย์วิทยพัทธยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พลาหก เป็นนาคทรงของพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงพระนามว่า พระเจ้ามหาสุทธานะ มาตัวนี้มีกำลังมาก วิ่งเร็ว สามารถไปในอากาศได้ เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิเสด็จขึ้นทรงในเวลาเช้า เสด็จเสียบไปตลอดปฐพีอันมีสมุทรเป็นขอบเขต แล้วเสด็จกลับมาถึงกุสาวดีราชธานีพอทันเวลา เสด็จพระกระยาหารเช้า

รัศมี ๖ : รูปพญาช้างฉัททันต์ หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระฉัทพรรณรังสี ผู้จนาไคน้ำเอาลักษณะของพญาช้างฉัททันต์ ที่ประกอบด้วยรัศมี ๖ มาอธิบายลักษณะของพระพุทธเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยพระฉัทพรรณรังสี

ความแหลมคม : รูปดอก และพระขรรค์แก้ว หมายถึง อรหัตถมรรคญาณและอรหัตผลญาณ ผู้จนาไคน้ำความแหลมคมของดอกและพระขรรค์แก้วอันสามารถที่จะประหารข้าศึกมาเทียบกับความแหลมคมของอรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ ซึ่งเป็นญาณที่ประหารข้าศึกคือกิเลสทั้งปวง

เครื่องนุค : รูปขอ หมายถึง อรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ ผู้จนาไคน้ำเอาคุณสมบัติของขอที่ใช้เป็นเครื่องนุคลากมาเทียบกับอรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ ซึ่งเป็นญาณที่สามารถนุคชาวโลก ๓ จากความหลงผิด การประพฤติชั่วตวง ๆ อันเป็นอกุศลธรรมให้ตั้งอยู่ในกุศลธรรม

ช้างฉัททันต์ มีผิวกายดั่งสีเงิน งาขาวดั่งเงินยวง กอปรด้วยรัศมี ๖ ประการ งวง ทาง และเล็บ สั้นหลังแคง เป็นช้างสำหรับพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าเวลาจะทรงไปรอบจักรวาล ออกแต่พระราชวังแต่เวลาพอรุ่ง พอพระอาทิตย์ขึ้นก็กลับมาถึงพระราชวัง จะเอี้ยด วิสุทธิแพทย์, "ช้างในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๑๕๒. อ้างจาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ตำราพระคชลักษณ์," หนังสือช้างเผือก รวบรวมโดย สุจิตร์ ศุขยานนท์, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๘ (โรงพิมพ์อักษรสมัย, กรุงเทพมหานคร ๒๕๑๘), หน้า ๑๑.

เครื่องปิดกัน : รูปประทุ หมายถึง อรหัตตมรรคญาณและอรหัตตผลญาณ ผู้จนาได้นำเอาลักษณะของประทุที่เป็นเครื่องปิดกันเข้าศึกษัตถุ มาเทียบกับอรหัตตมรรคญาณและอรหัตตผลญาณซึ่งเป็นญาณที่ปิดกันหาคึกกัฏฐอันใดแก่กิเลส มิให้เขาไปสู่เมืองมหรานีพพาน

สิ่งประเสริฐ : รูปปลุกว้าวมีสิริ ผู้จนาได้อธิบายว่า เป็นโคอุสุภราชชื่อสุมงกล และตีความหมายรูปมงคลนี้ต่อไปว่า คือ โลกุตระธรรม ๘ ผู้จนาได้นำเอาคุณสมบัติของโคอุสุภราชคือความประเสริฐ มาเทียบกับความประเสริฐแห่งโลกุตระธรรม ๘

ความต่อเนื่อง : รูปสายสร้อยแก้ว หมายถึง อรหัตตมรรคญาณและอรหัตตผลญาณ ผู้จนาได้นำลักษณะของสายสร้อยแก้วที่ต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่มาเทียบกับความต่อเนื่องของอรหัตตมรรคญาณและอรหัตตผลญาณ เพราะผู้ที่บรรลอรหัตตมรรคและอรหัตตผลได้จะต้องบรรลุธรรมจากโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผลเป็นลำดับมา จนถึงอนาคามีมรรคและอนาคามีผลก่อน จึงจะบรรลอรหัตตมรรคและอรหัตตผลได้

การแทงตลอด : รูปดอกไม้กรองบนศีรษะ หมายถึง อรหัตตมรรคญาณและอรหัตตผลญาณ ผู้จนาได้นำเอาลักษณะของการร้อยดอกไม้มาเทียบกับลักษณะของการบรรลุธรรม

ค. จำนวนเท่ากัน ผู้จนาได้ตีความหมายของรูปมงคลโดยเปรียบเทียบกันในลักษณะของจำนวนที่เท่ากัน ดังนี้

๑. รูปปลาทองทั้งคู่ หมายถึง พระอัครสาวกทั้งคู่ ผู้จนาได้นำเอาลักษณะที่คู่กันของปลาทองมาเทียบกับพระอัครสาวกผู้มีตำแหน่งคู่กัน คือ พระอัครสาวกเบื้องซ้ายและพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า

๒. ผู้จนาได้นำจำนวน ๘ ประการของมงคลมาเทียบกับธรรมะที่มีจำนวน ๘ ประการเท่ากัน ดังนี้

รูปแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๘	หมายถึง	โพชฌงค์ ๘
รูปสระใหญ่ทั้ง ๘	"	อริยทรัพย์ ๘
รูปภูเขาใหญ่ทั้ง ๘	"	ที่ตั้งแห่งวิญญาน ๘

๑. รูปพหุพรม ๔ หน้า หมายถึง พรหมวิหาร ๔ ผู้จนาได้นำเวลาจำนวน
ใบหน้าของพรมซึ่งมี ๔ หน้ามาเทียบับคุณธรรมของพรมอันมี ๔ ประการ เช่นกัน

ง. ความหมายของศัพท์

การอธิบายมงคลแต่ละอย่างด้วยการใช้ความหมายของศัพท์ ผู้จนาได้
แยกศัพท์และอธิบายรูปศัพท์แต่ละรูปให้มีความหมายเข้ากับเนื้อหาธรรมะที่ต้องการในลักษณะ
การอธิบายแบบ "สัททนะเยียม"

เช่น คำว่า "พาด" มาจาก "พา" แปลว่า "สอง" ประกอบกับ "ดู" ซาตุ แปลว่า "ตัด"
รวมแปลว่า "ตัดเสียซึ่งประโยชน์ทั้งสองคือ ประโยชน์ในปัจจุบันและในอนาคต"^๑ เป็นต้น
ในคัมภีร์พุทธบาทมงคลผู้จนาได้ตีความรูปมงคลโดยอาศัยการอธิบายรูปศัพท์ในลักษณะดังกล่าว
ดังนี้

๑. รูปพญานกพริก (ชีวญชีวกราชา) หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงสอน
สรรพสัตว์ให้ละเว้นจากมิถนาศีพและใหญ่ประกอบสัมมาชีพ ผู้จนาได้นำความหมายของ
ชีวศัพท์ ซึ่งแปลว่า สัตว์ ชีวิต มาขยายความให้มีความหมายเกี่ยวกับพระจริยาวัตรของ
พระพุทธเจ้า

๒. รูปพญาवासึกิ (वासึกิอรรคกราชา) ผู้จนาได้อธิบายवासึกิอรรค-
ราชาศัพท์ว่า वासुकิ หมายถึง รัตนบัลลังก์ที่ประดับด้วยรัตนะ ๘ ประการ (वासुकิตี อัท
สตุครตนปลุลงกาสนนุติ วุจจติ) वासुकิ มาจาก วสุ (รัตนะ, แก้ว, สมบัติ) + อี + ก
อากม^๒ แปลว่า ผู้มีรัตนะหรือผู้มีแก้ว เพราะฉะนั้น वासुकิศัพท์จึงหมายถึง รัตนบัลลังก์ของ
พญากาลนาคราช

^๑สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, "ทศบารมีในพุทธศาสนา
เดรวาท" (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๗ - ๘.

^๒ร.อ.ประยุทธ์ หลงสมบูรณ์, พจนานุกรมบาลี - ไทย (พระนคร: โรงพิมพ์
คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๙), หน้า ๕๓๓.

อุรुकุคราชา หมายถึง พญากาลนาคราช (อุรुकุคราชา ปน กาลนาครา-
 ราชาคี วุจฺจติ) อุรुकุค มาจาก อุร (อก) + คมฺ ชาคฺ + ฏฺวิ^๑ แปลว่า ผู้ไปค้ำยก
 คือ ฐ ราชานแปลว่า ผู้เป็นใหญ่, พระราชา อุรुकุคราชา จึงหมายถึง พญานาคที่ชื่อ
 กาลนาคราช อันเป็นผู้ถวายเป็นบัณฑิตดัง^๒

ผู้รจนาได้ตีความรูปพจนานุกรมตามความหมายของวาสุดีอุรुकุคราชาศัพท์ว่า
 พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระสัมโพธิญาณ เพราะพระองค์ประทับเห็นรัตนบัลลังก์ที่พญากาลนาคราช
 ถวาย และประทับเสวยวิมุกตสุขเห็นรัตนบัลลังก์นั้น

๓. รูปพจนานุกรมอุโปสถ (อุโปสถโธ วารณราชา) ผู้รจนาได้อธิบาย
 อุโปสถโธ วารณราชาศัพท์ว่า อุโปสถโธ หมายถึง อริยบุคคลเข้าไปสงบระงับซึ่งกายวิเวก
 และจิตวิเวก อยู่ในความวิเวกเพื่อประโยชน์แก่การป้องกันบาปทั้งปวง (อุโปสถโธติ
 กายวิเวกํ จิตฺตวิเวกํ รูปสมิตฺวา อริยบุคคลโธ สัพฺพปาปนิวารณตฺถาย วิเวเก วิหฺรณฺโต
 สัพฺพพฺพุเชติ อุโปสถโธติ วุจฺจติ) อุโปสถโธ มาจาก อุป (ใกล้) + วสุ ชาคฺ (อยู่) +

---

^๑สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค
ภาคที่ ๒ อาชยาคและกิตก์, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐. (พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย,
 ๒๕๑๔), หน้า ๑๘๒.

^๒ตามพุทธประวัติกล่าวว่า ในสัปดาหที่ ๖ หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว พระองค์
 ประทับเสวยวิมุกตสุขที่โคนไม้มุจลินท์ ฝนตกพรำ ๆ ตลอดเวลา พญามุจลินท์นาคราชไค้มาชค
 เป็นวง ๘ ชั้น ล้อมรอบพระพุทธเจ้าและแผ่พังพานปกพระเศกษบังฝนให้พระองค์
 (P.P.N. 2/638).

พญากาลนาคราช เป็นนาคที่อาศัยอยู่ในเนรัญชรา ในมัญเชริกนาคพิภพ
 (P.P.N. 2/484).

๓) แปลว่า การเข้าไปใกล้, การอยู่ใกล้ อุปสโถ จึงหมายถึง การรักษาอุโบสถศีล อันเป็นการปฏิบัติพระองค์ให้คงเว้นจากกามคุณ ๕ ซึ่งเป็นสิ่งที่พระองค์ไม่ทรงยินดี

วารณ หมายถึง อริยบุคคลอยู่ในความวิเวกเพื่อป้องกันกิเลสทั้งปวง (วารณา ปน สพุพกิเลสณิวารณาย อริยบุคคลโธ วิเวเก วิหรนุโต) วารณ มาจาก วร ธาตุ (ห้าม) ยุ แปลว่า การห้าม หมายถึง การตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ ซึ่งเป็นการขจัดกิเลสทั้งปวง

ราชา ในที่นี้หมายถึง โลกุตรรราชา คือพระพุทฺธเจ้า พระปัจเจกพุทฺธเจ้า พระอัครสาวก พระมหาสาวก และพระชีนาสพ ผู้ยินดีในอารมณ์แห่งกายวิเวก จิตวิเวก และพระนิพพาน (โลกุตรรราชา ปน พุทฺธปัจเจกพุทฺธอศุคสาวกอสีติมหาสาวกชีนาสวอรหนตา กายวิเวกจิตฺตวิเวกนิพพานารมมณฺเ อภิโรโต โหติ) เพราะฉะนั้น ราชาจึงหมายถึง พระพุทฺธเจ้า

ผู้จนาไคคือความหมายรูปพญาข้างอุโบสถตามความหมายของอุปสโถ วารณราชาศัพท์ว่า หมายถึงพระพุทฺธเจ้าไม่ทรงยินดีในกามคุณ ๕ พระองค์ทรงยินดีใน โลกุตระธรรม ๘ คือพระสัพพัญญุตญาณ

๔. รูปพญาข้างเอราวณ (เอราวโณ นาคราชา) ผู้จนาไคอธิบาย เอราวโณ นาคราชาศัพท์ว่า เอ หมายถึง เสาะหา คือ แสวงหาศีลสาร คุณสารอันยิ่ง ใหญ่เป็นนิตย์ (นิจุจ มหนุต สีสสาร คุณสาร คเวสติ เอติ วุจจติ) เอ มาจาก เอสตี แปลว่า แสวงหา^๒

Monier Monier - Williams, Sanskrit - English Dictionary

(London : Oxford at the Clarendon Press, 1899), P. 206.

^๒พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรมบาลี - ไทย - อังกฤษ - สันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬารามราชวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๑๘๖.

รา หมายถึง ชื่นชมคือยินดีอย่างยิ่งซึ่งศีลสาร คุณสารอันยิ่งใหญ่เป็นนิตย์
(นิจุ มหุค สีสสาร^๑ คุณสาร^๒ รัตติ อภิสัตติ วุจจติ) รา มาจาก รมติ แปลว่า ยินดี
ในรมย์^๓

วโฌ หมายถึง ศีลสาร คุณสาร (วโฌ สีสสาร^๑ คุณสารนุติ วุจจติ)
วโฌ มาจาก วญโฌ แปลว่า วรรณะ, คุณ^๒ เอราวโฌ จึงหมายถึง ความยินดีในการแสวง
หาศีลสาร คุณสารอันยิ่งใหญ่เป็นนิตย์

นาคราชา หมายถึง พระพุทธเจ้า (นาคราชา ปน ภควาติ วุจจติ)
มาจาก นาค + ราชา นาค แปลว่า ผู้ประเสริฐ^๓ นาคราชาจึงหมายถึง พระราชา
ผู้ประเสริฐ คือ พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระธรรมราชา

ผู้จนาไคตีความหมายรูปพญาชางเอราวณตามความหมายของเอราวโฌ
นาคราชาศัพท์ว่า หมายถึงพระพุทธเจ้าผู้ตั้งอยู่ในอริยมรรคธรรม ทรงยินดีในการแสวงหา
ศีลสาร คุณสารอันยิ่งใหญ่เป็นนิตย์

๕. รูปพญาหงส์ (หังสราชา) ผู้จนาไค้นำลักษณะของหงส์ที่แสดงอาการ
ยินดี ราเวิงมาอธิบายความหมายของ หังสราชาศัพท์ว่า หังส ในที่นี้หมายถึง บุคคลยินดี
คือราเวิงซึ่งสมบัติอันเป็นฝ่ายโลกุตระ กล่าวคือมรรคผลนิพพาน ชื่อว่า โลกุตรหงส์
(มคฺคผลนิพพานสงชาติ โลกุตรสาร^๑ รัชชติ หาสัตติ โลกุตรหังส) หังส จึงมาจาก
หสฺติ (หสฺ ชาติ) แปลว่า ยินดี ราเวิง^๒ ลักษณะของบุคคลผู้เป็นโลกุตรหงส์มีลักษณะที่ใกล้เคียง

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๕.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๔

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๑.

กับอหิ ผู้เป็นบรมหงส์ซึ่งมีกล่าวไว้ในอุปนิษัท

ราชาในที่นี้ หมายถึง พระสัพพัญญุตญาณราชา พระราชาผู้ยิ่งใหญ่ในพระศัพพัญญุตญาณ (สัพพัญญุตญาณ รชชติ สัพพัญญุตญาณราชา นาม โหติ) คือพระพุทธเจ้า

ดังนั้น ผู้รจนาได้ตีความหมายรูปพญาหงส์ว่า หมายถึง พระพุทธเจ้า ไม่ทรงยินดีในสมบัติทางโลก ได้แก่ รัทธะ ๘ ประการ เป็นต้น พระองค์ทรงยินดีในโลกุตรธรรม ๘

S. Radhakrishnan, "Jābāla Upaniṣad," in The Principal Upanisads (London : George Allen & Unwin LTD, 1968), p. 899.

บรมหงส์ เป็นชื่อเรียกมีผู้ดำริเจตนาชั้นสูง ฤๅษีที่เป็นบรมหงส์จะอาศัยอยู่ตามโคนไม้ บ้านร้าง หรือคามสุสาน อาจจะสวมเสื้อผ้าหรือเปลือยกาย ฤๅษีเหล่านี้จะเห็นอธรรมและอบธรรม อยู่เหนือความถูกและความผิด และอยู่เหนือความบริสุทธิ์ เขาปฏิบัติต่อทุกสิ่งเหมือนกันหมด เขามองทุกสิ่งทุกอย่างว่าเป็นปรมาตมัน ไม่ว่าจะก่อนดินก่อนหนึ่งหรือทองก่อนหนึ่ง เขาจะรับสิ่งของจากคนทุกวรรณะ จุดมุ่งหมายของฤๅษีพวกนี้คือต้องการปฏิบัติตนเพื่อให้เข้าถึงปรมาตมัน

กูละเอียด วัชณไพศาล, "หงส์ในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๒๒ - ๒๓. อ้างถึง Pandurang Vamankane, History of Dharmasastra, Vol. II, Part II, 2d ed. (Poona : Bhandarkar Oriental Research Institute, 1974), pp. 939 - 941.

๖. รูปโคอุสุภราชผู้มีหนอกที่ทรงพลัง (พลกุกกุกอุสุภราชา) ผู้จนา
 ไฉนอธิบาย พลกุกกุกอุสุภราชาศัพท์ว่า พลกุกกุก มาจาก พล + กุ + กุก พล หมายถึง
 กำลังของพระพุทธเจ้าที่มาขจัดความชั่วร้าย กุ แปลว่า ชั่วร้าย^๑ กุก แปลว่า โกง, มายา^๒
 ผู้จนาได้ตีความพลกุกกุกศัพท์ว่า หมายถึง กรรมอันเป็นข้าศึกอันใดแก่ การกระทำอันเป็น
 โทษที่พระพุทธเจ้าทรงกำจัดแล้ว (พลกุกกุกนุติ อุตฺตโน ปทุณฺฐโทสมมุปฺปจฺจตุณฺธิ
 วุจฺจติ) พลกุกกุกมีความหมายอีกอย่างหนึ่งว่า รากะ (พลกุกกุกนุติ ราโก) หมายความว่า
 พระพุทธเจ้าทรงใช้กำลังคือขันติกกำจัดรากะ

อุสุภราชา หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยกำลังคือขันติ
 (อุสุภราชาติ โส ภควา นาม ขนฺติพฺเลน สมฺนุนาคโศติ วุจฺจติ) อุสุภ แปลว่า
 ผู้ประเสริฐ, วั^๓ อุสุภราชจึงหมายถึง พระราชาผู้ประเสริฐ คือพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระ
 ธรรมราชา หรือวัชสูมมงคล อันเป็นพระชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า

ดังนั้น ผู้จนาได้ตีความรูปโคอุสุภราชผู้มีหนอกที่ทรงพลังตามความหมาย
 ของ พลกุกกุกศัพท์ว่า หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงมีกำเนิดเป็นวัชสูมมงคล มีความออกท
 ต่อการเบียดเบียนของข้าศึก และไฉนอธิบายต่อไปว่า เมื่อเสด็จมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้า
 พระองค์ทรงละข้าศึกคือกรรมอันเกิดจากโทษร้ายซึ่งเป็นข้าศึกภายใน ทรงยินดีในการแสดง
 พระธรรมเทศนาไปตลอดชั่วทั้งหลาย

ศูนย์วิทยพัชกร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรมบาลี - ไทย -
อังกฤษ - สันสกฤต, หน้า ๒๓๒.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๓.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๕.

จะเห็นได้ว่า การตีความ มงค ๑๐๘ ใน คัมภีร์ พุทธบาทมงคล ผู้รจนาคือ ความหมายของ มงค ๑๐๘ เทียบกับ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และ วัตถุสิ่งของที่ พระพุทธเจ้าทรงใช้ ลักษณะที่นำมาเปรียบมีหลายลักษณะ ได้แก่ ลักษณะที่เหมือนกันทางกายภาพ เปรียบเทียบคุณสมบัติเหมือนกัน หรือ เปรียบเทียบในด้านจำนวนเท่ากัน มงค บางรูปตีความหมาย โดยการอธิบายรูปศัพท์ ข้อความที่นำมาเปรียบมีทั้งข้อความที่มีที่มาจากพระไตรปิฎก และข้อความอันเป็นความคิดเห็นของผู้รจนารเอง

ข้อความที่มีที่มาจากพระไตรปิฎก เช่น ข้อความที่กล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระสุรเสียงไพเราะดุจเสียงนกกางเขน มีที่มาจาก ที.ปา. ๑๑/๓๐/๑๕๘ และข้อความที่กล่าวว่า พระพุทธเจ้าและพระสาวกผู้ประกาศพระศาสนา มีที่มาจาก ขุ.ธ. ๒๕/๓๗๗/๘๔๔ เป็นต้น

ข้อความที่เป็นความคิดเห็นของผู้รจนาร เช่น ข้อความที่กล่าวว่า พระพุทธเจ้าศรีสุ พระสัพพัญญุตญาณ เพราะผลากาลนาคราชดวายุรัตนบัลลังก์ และพระองค์ประทับเสวยวิมุติสุขเหนือรัตนบัลลังก์นั้น เป็นต้น

ข้อธรรมที่ยกขึ้นมาเปรียบเทียบกับรูปมงคลต่าง ๆ ข้อธรรมบางข้อ ผู้รจนารสามารถตีความได้หลายความหมาย เช่น อรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ ผู้รจนารได้นำมาเปรียบเทียบกับรูปประตู่ในความหมายที่เป็นเครื่องปิดกัน เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับรูปหอ และพระชรรคแก้ว ก็หมายถึง อาวุธอันเป็นเครื่องประหารกิเลส และเมื่อนำมาเปรียบกับรูปขอ ก็หมายถึง เครื่องอุทิศ เป็นต้น การนำเอาอรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณมาเปรียบเทียบกับรูปมงคลต่าง ๆ ได้หลายรูปนี้ เป็นการแสดงให้เห็นว่า อรหัตมรรคญาณและอรหัตผลญาณ เป็นญาณอันประเสริฐรู้อย่างยิ่ง คุณสมบัติของธรรมนี้จึงมีเป็นเออนกประการ

ก. การเปรียบเทียบ มงค ๑๐๘ ใน คัมภีร์ต่าง ๆ

เรื่อง มงค ๑๐๘ มีกล่าวถึงใน คัมภีร์ต่าง ๆ ดังนี้

๑. คัมภีร์ สุมังกลวิลาสินี
๒. คัมภีร์ พุทธบาทมงคล

๓. หลักศิลาจารึกหลักที่ ๑๐๒

๔. ประมุขมโหฬาริศา ตรีนิพนธ์ในสมเด็จพะบรมราชาสมเด็จพะเจ้า กรมพระปรมาภิไธยชิโน-
รสี

มงคล ๑๐๘ ที่กล่าวถึงในคัมภีร์ต่าง ๆ เหล่านี้ มีความแตกต่างกันทั้งในด้านจำนวน
มงคลและลวดลายที่ถือว่าเป็นมงคล เพื่อให้โคตรบายรายละเอียดเกี่ยวกับมงคล ๑๐๘ ผู้วิจัย
จะเปรียบเทียบมงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์ดังกล่าวข้างต้น และเพื่อให้โคตรบายภาพมงคล
๑๐๘ ที่ปรากฏบนพระพุทธรูปอย่างแท้จริง ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงภาพมงคล ๑๐๘ ที่พระพุทธรูป
ของพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร เปรียบเทียบกับมงคล
๑๐๘ ในคัมภีร์ต่าง ๆ เหล่านี้ด้วย

มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ และที่พระพุทธรูปของพระพุทธรูปไสยาสน์
วัดพระเชตุพนฯ มีดังนี้

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คัมภีร์สุมงคลวิลาสินี	คัมภีร์พุทธบาทมงคล	ศิลาจารึกหลักที่ ๑๐๒	คำแปล	ปฐมสมโพธิกถา	พระพุทธรูปบาทของพระ พุทธไสยาสน์
สตฺย สิริวฺจ โฉ	สตฺย สิริ วฺจ โฉ	- สิริวฺจ โฉ	หอก แวนสองพระพักตร์ ในคัมภีร์พุทธบาท มงคล หมายถึงลูกแก้ว มีสิริ	หอก แวนสองพระพักตร์	หอก แวนสองพระพักตร์
นนฺทิ -	นนฺทียาวตฺตํ -	นนฺทิวณฺณํ -	กลอง -	คอกพุทฺธชอน -	คอกพุทฺธชอน คอกพุทฺธชอน
โสวตฺถิโก -	โสวตฺถิกํ รตนวาลฺลิ	โสวตฺถิ -	สวัสดิคิกะ สายสรอยแก้ว	- สายสรอย	- สายสรอยพร้อมควาย
วณฺฺสโก วทฺชมานกํ มจฺจนยฺยคฺคํ	วทฺชคํสํ วทฺชมานํ สุวณฺณมจฺจนยฺยคฺคํ	วณฺฺสกํ วทฺชมานกํ ยมกํ เหมจฺจน	คอกไม้กรองบนศีรษะ ถาดทอง ปลาทั้งคู, ปลาทอง ทั้งคู	สังวาล ถาดทอง มัจฉาทั้งคู	สังวาล ถาดทอง ปลาเงินปลาทอง
- ภทฺทปฺปิตฺฐํ	- ภทฺทปฺปิตฺฐํ	- -	- ภัทรปิฐ	สุวรรณมจฺฉา ทั้ง	- ภัทรปิฐ

คัมภีร์สมังควลีสินี	คัมภีร์พุทธบาทมงคล	ศิลาจารึกหลักที่ ๑๐๒	คำแปล	ประสมสมโพธิกถา	พระพุทธบาทของพระ- พุทธไสยาสน์
<p>อังกุโส ปราสาท - ไตรณ</p>	<p>อังกุโส ปราสาท - ไตรณ</p>	<p>อังกุโส ปราสาท ซีว -</p>	<p>ขอ ปราสาท นกกพริก เส้าไต ในคัมภีร์ พุทธบาทมงคล หมายถึงประตู</p>	<p>ขอ ปราสาท - เส้าไต</p>	<p>ช่อง่าว ปราสาท - เส้าไต</p>
<p>เสตจจตุค ชคุโค</p>	<p>เสตจจตุค รตนชคุโค</p>	<p>เสตจจตุค ชคุโค</p>	<p>เศวตฉัตร พระขรรค์, พระขรรค์แถว</p>	<p>เศวตฉัตร พระขรรค์</p>	<p>ฉัตร ๘ ชั้น พระขรรค์</p>
<p>ตาลพณ โมรหตุถ วาลวิชนี</p>	<p>ตาลพณ โมรหตุถ มณีพาลวิชนี</p>	<p>ตาลพณ โมรหตุถ สุวรรณวาลพินี</p>	<p>พัตไบताल กำหางนกงู พัตวาลวิชนี, พัตมณี- วาลวิชนี, พัตทอง- วาลวิชนี</p>	<p>พัตไบताल พัตหางนกงู พัตวาลวิชนี</p>	<p>พัตไบก กำหางนกงู พัตวาลวิชนี</p>
<p>อุนหิส -</p>	<p>อุนหิส -</p>	<p>อุนหิส -</p>	<p>มงกุฏ -</p>	<p>มงกุฏ -</p>	<p>มงกุฏ มงกุฏพระราชาินี</p>

คัมภีร์สุมังคลวไลสินี	คัมภีร์พุทธบาทมงคล	ศิลาจารึกหลักที่ ๑๐๒	คำแปล	ปฐมสมโพธิกถา	พระพุทธรูปบาทของพระ- พุทธไสยาสน์
มณีปทุโต	-	ปทุโต	บาตรแก้วมณี, บาตร	บาตร	บาตร
สุมนทาม์	สุมนทาม์	ทามมณี	พวงดอกมะลิ, เชือกแก้วมณี	พวงดอกมะลิ	พวงดอกมะลิ
นิลุปปลั	นิลุปปลั	นิลั	ดอกอุบล เขียว	คอกนิลอุบล	บัวเบญจพรรณ
รตุคูปปลั	รตุคูปปลั	รตุคั	ดอกอุบลแดง	คอกอุบลแดง	บัวเบญจพรรณ
เสตุคูปปลั	เสตุคูปปลั	อุปปลั	คอกอุบลขาว, คอกอุบล	คอกอุบลขาว	บัวเบญจพรรณ
ปทุม	ปทุม	ปทุม	ดอกปทุมหรือดอกบัว แดง	ดอกบัวแดง	ปทุมชาติ
ปุดุทริกั	ปุดุทริกั	-	ดอกปุดุทริกหรือ ดอกบัวขาว	ดอกบัวขาว	บัวเบญจพรรณ
ปุดุณชโฏ	ปุดุณชโฏ	ปุดุณชโฏ	หม้อ เต็มค้วนน้ำ	หม้อ เต็มค้วนน้ำ	พระเศวตทักขิโณทก
ปุดุณปาฏิ	ปุดุณปาฏิ	ปุดุณปาติ	ถาด เต็มค้วนน้ำ	ถาด เต็มค้วนน้ำ	-
สมุทุโท	จตุสมุทุโท	สมุทุโท	สมุทุ, สมุทุหัง ๔	มหาสมุทุหัง ๔	-
จกุกวาไฟ	จกุกวาไฟ	จกุกวาฟา	จักรวาล	เขาจักรวาล	เขาจักรวาล
หิมวา	หิมวา	หิมวา	ป่าหิมพานต์, พระหิม- วันต์	ป่าหิมพานต์	พระหิมวันต์

คัมภีร์สูมังคลวิลาสินี	คัมภีร์พุทธบาทมงคล	ศิลาจารึกหลักที่ ๑๐๒	คำแปล	ปฐมสมโพธิกถา	พระพุทธรูปของพระ- พุทธไสยาสน์
ลีเนรุ จนุทิม สุริยา นกขตุตานี จตุตาโร มหาที่ป่า	ลีเนรุ จนุทิม สุริโย สุนกขตุตา จตุตาโร มหาที่ป่า	เมรุ จนุทิม สุริโย นกขตุตา จตุโร มหาที่ป่า	เขาลีเนรุหรือเขาพระ สุเมรุ ควางจันทร์ ควางอาทิตย์ ควานันกัษตร ทวีปใหญ่ทั้ง ๔	เขาพระลีเนรุ พระจันทร์ พระอาทิตย์ หมูควานันกัษตร ทวีปใหญ่ทั้ง ๔	เขาลีเนรุ โสภเทพ(พระจันทร์) สุริยเทพ(พระอาทิตย์) - คนชาวมพุกทวีป คนชาวอุตรกภูทวีป คนชาวมพุกวิเททวีป คนชาวมรโลกยานทวีป
เทวปริศนที่ปสหัสธานี จกุกวตุคิรณญโญ ปริสั	ทิวสหัสสา ปริศนที่ปปริวาร สปริวาร จกุกวตุคิราชา -	ทิวสหัสสปริศนกา สปริโส จกุกวตุคิ -	ทวีปน้อยสองพันทวีป บริวารของพระเจ้า จักรพรรดิ, พระเจ้า จักรพรรดิพร้อมกับ บริวาร -	ทวีปน้อยทั้งพัน บรมจักรพรรดิ กับทั้งราชบริวาร -	- พระเจ้าจักรพรรดิ นางแก้ว

คัมภีร์สุมงคลวิลาสินี	คัมภีร์พุทธบาทมงคล	ศีลจารวัตรหลักที่ ๑๐๒	คำแปล	ปฐมสมโพธิกถา	พระพุทธรูปของพระ- พุทธโศภิต
-	-	-	-	-	แก้วมณี
-	-	-	-	-	ขุนคลังแก้ว
-	-	-	-	-	ขุนพลแก้ว
ทกขินดาวฤกษ์เสกสูงโซ	ทกขินดาวฤกษ์สูงโซ	สังข์ขาว เวียนขวา	ราชสังข์ทักษิณาวัฏ	สังข์ทักษิณาวัฏ	
บุคคลจุกัก	จุกัก	จักรทั้งคู จักร	จักรทั้งคู	จักรแก้ว	
स्तุตมหาคงคา	स्तุตคคงคา	แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๗	คงคาทั้ง ๗	ปัญจมหานที	
स्तุตมหาเสลา	มหาเสลา	ภูเขใหญ่ ๗ ลูก	เขาบริภคทั้ง ๗	เขาบริภคทั้ง ๗	
स्तุตมหาสรา	स्तุตมหาสรา	สระใหญ่ทั้ง ๗	สระใหญ่ทั้ง ๗	สระอโนคาค	
สุปณนราชา	-	พญาครุฑ	พญาครุฑ	พญาครุฑ	
สุสุมารราชา	สุสุ	พญาจรเข	จรเข	พญาจรเข	
ชชปฎากา	ชชช ปฎาโก	ชงชัยและชงปฎาก	ชงชัยชงฉาทั้งผืน	ชงชัย ชงปฎาก	
รตนปาฏงกิ	ปาฏงกิ	เกาอแก้ว, เกาอ	เกาอ	พระราชยานง (พระที่นั่งเสด็จ ประกอบคานหาม)	
สุวรรณจามโร	-	จามรทอง	-	เสด็จามรี	
-	วินี	พัต	-	พัตโปก	

คัมภีร์สุ่มังคโลวลาสินี	คัมภีร์พุทธบาทมงคล	ศิลาจารึกหลักที่ ๑๐๒	คำแปล	ประสมมโหทธิกาตา	พระพุทธรูปบาทของพระ- พุทธไสยาสน์
เกลาสปพุทธ สิหราชา พุยกุมราชา ทิปิราชา พลาหโก อสุสราชา อูโปสถโธ วารณราชา ฉนทนต์โธ วารณราชา วาสูกิอูรคฺคฺคฺราชา หัสราชา - พลกุกกุฏอสุสราชา เอราวโน นาคราชา สฺวณณมฺภโร สฺวณณกฺภโร	เกลาสปพุทธ สฺวณณสีโ พุยกุโฆ - วลาหโก อสุโส อูโปสถโธ วารโน - วาสูกิ หงโธ กุกกุฏโร - เอราวโน - กุมภโร	เกลาสปพุทธ สฺวณณสีโ พุยกุโฆ - วลาหโก อสุโส อูโปสถโธ วารโน - วาสูกิ หงโธ กุกกุฏโร - เอราวโน - กุมภโร	เขาไกรลาส ญาราชสีห์, ราชสีห์ ทอง ญาเสื่อโครง ญาเสื่อคาว ญามาพลาหก ญาข้างอุโบสถ ญาข้างฉันทันต์ ญาวาสูกิ ญาหงส์ ไกเถื่อน โคอสุสราชา อยู่นอก ที่ทรงพลัง ญาข้างเอราวณ มังกรทอง จระเขทอง, จระเข	เขาไกรลาส ญาราชสีห์ พยัคฆราช - ญามาพลวหก ญาข้างอุโบสถ ญาข้างฉันทันต์ ญาพาสูกิรัตนาคาร ญาหงส์ ไกเถื่อน อสุสราชา ้างเอราวณ มังกรทอง -	เขาไกรลาส ญาราชสีห์ พยัคฆราช - ญามาพลาหก ญาข้างอุโบสถ - ญาวาสูกิ ญาหงส์ ไก โคอสุสราชา ้างเอราวณ มังกร -

คัมภีร์สุมังคังวิลาสินี	คัมภีร์พุทธบาทมงคล	ศิลาจารึกหลักที่ ๑๐๒	คำแปล	ปฐมสมโพธิกถา	พระพุทธรูปบาทของพระ- พุทธไสยาสน์
	สุวณฺณมโ	สุวณฺณมโ	แมลงภูทอง	-	-
	จตุมุขมหาพรหมฯ	จตุมุขฯ	มหาพรหม ๔ หน้า	มหาพรหม ๔ หน้า	-
	สุวณฺณนาวา	หรินาวา	เรือทอง	เรือทอง	เรือสำเภาทอง
	รตนปลุสฺสโก	-	รัตนบัลลังก์	-	-
	สุวณฺณกจฺจนโ	-	เตาทอง	เตาทอง	-
	สวจฺจนกาควี	-	แม่โคลูกอ่อน	แม่โคกับทั้งบุตร	แม่โคลูกอ่อน
	กิณฺนโ	กิณฺนโ	กิณนร	กิณนรผู้	กิณนร
	กิณฺนรี	กิณฺนรีปบุ	กิณนรี	นางกิณนร	กิณนรี
	กรวิโก	กรวิโก	นกกการเวก	นกกการเวก	นกกการเวก
	มยฺยราชา	-	พญานกยูง	นกยูง	นกยูง
	โกณฺจราชา	โกณฺจ	พญานกกระเรียน	นกกระเรียน	นกกระเรียน
	จากวาทราชา	จากวาโก	พญานกจากพราภ	นกจากพราภ	-
	ชีวนฺชีวกราชา	ชีวนฺชีวกนามกา	พญานกพริก	นกพริก	นกพริก
	ฉกามาจรเทวโลกา	ฉกามาจรเทวโลกา	ฉกามาจรเทวโลก	ฉกามาจรเทวโลก	เทวดาในสวรรค์
				ทั้ง ๔ ชั้น	ที่ ๖

คัมภีร์สุมังคลวาลินี	คัมภีร์พุทธบาทมงคล	ศิวาจารย์หลักที่ ๑๐๒	คำแปล	ปฐมสมโพธิกถา	พระพุทธรูปบาทของพระ - พระไสยาสน์
	โสฬสมหาพรหมโลกา	โสฬสมหาพรหมโลกา ^๑	มหาพรหมโลก ๑๖ ชั้น	โสฬสมหาพรหมทั้ง ๑๖ ชั้น ^๒	พระพรหมในพรหมโลก ๑๖ ชั้น ^๓

^๑ประชุมศิวาจารย์ ภาคที่ ๔, หน้า ๑๐๔.

^๒สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ปฐมสมโพธิกถา (พระนคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์ กับมูลนิธิอาเซียแห่งประเทศไทย, ๒๕๐๓), หน้า ๖๐ - ๖๑.

^๓คำอธิบายของ พระมหาอุดม อุดมวีโร วัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพมหานคร, ๒๖ มกราคม ๒๕๒๕.

หมายเหตุ นนุติยาวตุกั ในคัมภีร์พุทธบาทมงคล หมายถึง กลอง แต่โบราณจารย์
ท่านแปลว่า ดอกพุศซ้อน

จะเห็นว่า มงคล ๑๐๘ ในคัมภีร์พุทธบาทมงคลแตกต่างจากมงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏ
ในคัมภีร์ต่าง ๆ และมงคล ๑๐๘ ที่พระพุทธรูปของพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระเชตุพนฯ ก็
จะไต่กล่าวต่อไปนี้

๑. ความแตกต่างในคานจำนวนมงคล

เมื่อนับจำนวนยอด ๆ ของมงคลที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธบาทมงคล คัมภีร์
สุมังคลวิลาสินี ศิลาจารึกหลักที่ ๑๐๒ หรือปฐมสมโพธิกถา เช่น ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ นับเป็น ๔
ภูเขาใหญ่ทั้ง ๓ นับเป็น ๓ เป็นต้น จะได้จำนวนมงคลในแต่ละคัมภีร์ ดังนี้

- ๑.๑ มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธบาทมงคลมี ๑๑๘ ประการ
- ๑.๒ มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินีมี ๔๐ ประการ
- ๑.๓ มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑๐๒ มี ๑๐๕ ประการ
- ๑.๔ มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถามี ๑๑๔ ประการ

ส่วนรูปมงคล ๑๐๘ ที่พระพุทธรูปของพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระเชตุพนฯ
มี ๑๐๕ ภาพ เพราะฉะนั้นมงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในที่ต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นนี้มีเพียง
ประมาณ ๑๐๘ เท่านั้น มิใช่มีจำนวนครบ ๑๐๘ ถวนตามชื่อมงคล

๒. ความแตกต่างในคานลวดลายที่ถือว่าเป็นมงคล

มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ และที่พระพุทธรูปของพระพุทธรูปไสยาสน์
มีลวดลายที่ถือว่าเป็นมงคลต่างจากมงคล ๑๐๘ ในคัมภีร์พุทธบาทมงคล ดังนี้

๒.๑ คัมภีร์พุทธบาทมงคลกับคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี

๑) มงคลที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธบาทมงคล แต่ไม่ปรากฏในคัมภีร์สุมัง-
คลวิลาสินี ได้แก่

รัตนาลูติ

สายสร้อยแก้ว

ทฤษฎีนาฏยเสตสูงโซ

สังข์ขาวเวียนขวา

มุกจจกุก	จักรทั้งคู
ศตุมหาคงคา	แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๘
ศตุมหาเสลา	ภูเขาใหญ่ทั้ง ๘
ศุปณราชา	พญาครุฑ
ชงปฎากา	ชงชัยและชงปฎาก
รตนปฎากี้	เกาอี้แก้ว
ทิวีราชา	พญาเสือกาว
ผู้สูมารราชา	พญาจระเข้
เกลาแปพพโต	ภูเขาไกรลาส
สีหราชา	พญาราชสีห์
พยุคมราชา	พญาเสือโคร่ง
พลาหโก อสูรราชา	พญามาพลาหก
อุโปสถโถ วารณราชา	พญาข่างอุโบสถ
ฉทุพทุโต วารณราชา	พญาข่างฉัททันต์
วาสุกิอุรกุครราชา	พญาวาสุกี
หิสรราชา	พญาหงส์
พลกุกกุกอุสกรราชา	โคอุสุกราชผู้มีหนอกที่ทรงพลัง
เอราวโณ นาคราชา	พญาข่างเอราวัน
สุวรรณมงกุโร	มังกรทอง
สุวรรณกมุภีโร	จระเข้ทอง
สุวรรณกมโร	แมลงภูทอง
สุวรรณนาวา	เรือทอง
รตนปลุঙ্গโก	รัตนบัลลังก์
สุวรรณจามโร	จามรทอง
จตุมุขมหาพุมุมา	มหาพรหม ๔ หน้า
สวจุณกาลาวี	แม่โคลูกอ่อน

กนิษฐโร	กนิษฐ
กนิษฐี	กนิษฐี
กรวิโก	นกกการเวก
มยุรราชา	พญานกยูง
โกณจราชา	พญานกกระเรียน
จกจกราชา	พญานกจากพราภ
ชีวชีวราชา	พญานกพริก
ฉกามาวจรเทวโลกา	ฉกามาวจรเทวโลก
โสฬสมหาพุมโลกา	มหาพุมโลก ๑๖ ชั้น

หลักที่ ๑๐๒ ได้แก่ มงคลที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธบาทมงคล แต่ไม่ปรากฏในศิลาจารึก

๒.๒ คัมภีร์พุทธบาทมงคลกับศิลาจารึกหลักที่ ๑๐๒

หลักที่ ๑๐๒ ได้แก่ ๑) มงคลที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธบาทมงคล แต่ไม่ปรากฏในศิลาจารึก

ศฤทธิ	หอก
ภททปิกุรุ	ภัททปิจู
โตรณ	ประทุ
ปญชริก	คอกปญชริก
สุปญรราชา	พญาครุฑ
สุวรรณเจามโร	จามรทอง
ทิปिरราชา	พญาเสื่อขาว
ฉกทนุโต วารณราชา	พญาช้างฉัททันต์
สุวรรณมุงกโร	มังกรทอง
รัตนปลุลงโก	รัตนบัลลังก์
สุวรรณกจูโป	เตาทอง
สวจุณกาควี	แม่โคลูกอ่อน

มยุรราชา	พญานกยูง
หกลกุกกุสุกรารา	โคอุสุภราชผู้มีหนอกที่ทรงพลัง

พุทธบาทมงคล ได้แก่ ๒) มงคลที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑๐๒ แต่ไม่ปรากฏในคัมภีร์
ปฏโคต บาคกร และ กุกกุสุโร ไก่เถื่อน

๒.๓ คัมภีร์พุทธบาทมงคลกับปฐมสมโพธิกถา

๑) มงคลที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธบาทมงคล แต่ไม่ปรากฏในปฐมสมโพธิ-
กถา ได้แก่

สุวรรณจามโร	จามรทอง
ทีปโรชา	พญาเสือขาว
สุวรรณกมโร	แมลงภู่ทอง

๒) มงคลที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา แต่ไม่ปรากฏในคัมภีร์พุทธบาท-
มงคล ได้แก่ บาคกร และไก่เถื่อน

๒.๔ คัมภีร์พุทธบาทมงคลกับพระพุทธรูปของพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระเชตุ-
พนา ได้แก่

๑) มงคลที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธบาทมงคล แต่ไม่ปรากฏที่พระพุทธรูป-
บาทของพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระเชตุพนา ได้แก่

ปูลณปาฏิ	ถาดเค็มควยน้ำ
สุนกษตุคา	ควานักษัตร
ทวิสหสุสริ กุฑที่ปปริวารรา	ทวิปนอยสองพันทวีป
สุวรรณกมโร	แมลงภู่ทอง
จตุมุขมหาพรมมา	มหาพรม ๔ หน้า
สุวรรณกจุนโป	เตาทอง
จกกวากราชา	พญานกจากพรากร
จตุสมุทโท	สมุทรทั้ง ๔

๒) รูปใบงอลที่ปรากฏที่พระพุทธรูปบาทของพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระเชตุพนฯ แต่ไม่ปรากฏในคัมภีร์พุทธรูปบาทมงคล โฉมแก้ว

คอกพุกตาน

บงกฏของพระราชาินี

นางแก้ว

แก้วฉวี

ขุนคลังแก้ว

ขุนพลแก้ว

บาตร

โก

นอกจากนี้ใบงอลที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธรูปบาทมงคล แม้จะมีรูปศัพท์เหมือนกันกับมงคลที่ปรากฏในคัมภีร์อื่น ๆ แต่ความหมายของมงคลแตกต่างกัน โฉมแก้ว

สิริจิวโน ในคัมภีร์พุทธรูปบาทมงคล หมายถึง ลูกแก้วมีสิริ ในคัมภีร์อื่น ๆ เช่น คัมภีร์สุมังคละวิลาสินี มีผู้แปลว่า แวนส่องพระพักตร์^๑

โสภาตุติก ในคัมภีร์พุทธรูปบาทมงคล หมายถึง ผ้า ในคัมภีร์อื่น ๆ ใช้ความหมายตามที่ปรากฏใน P.T.S. 726 ว่า สวัสดิทิกะ

โสรณ มีความหมายหลายอย่าง เช่น เส้าไต เส้าระเนียด ประทุ^๒ ในคัมภีร์พุทธรูปบาทมงคล ใช้ในความหมายว่า ประทุ ในคัมภีร์อื่น ๆ ใช้ในความหมายว่า เส้าไต

^๑ปุ๋ย แสงฉาย, พระไตรปิฎกมหาวิทยาลัย ฉบับภาษาไทย ๕๐๐๐ กัณฑ์ พระสุตตันตปิฎก ทีมนิกาย มทวารวดี (พระนคร: โรงพิมพ์ ส.ธรรมภักดี, ๒๕๐๔), ๑ : ๔๗.

^๒ร.อ.ประยุทธ์ หลงสมบูรณ์, พจนานุกรมบาลี - ไทย, หน้า ๒๗๑.

มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ และที่พระพุทธรูปของพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนฯ มิได้มีลวดลายที่ถือว่าเป็นมงคลเหมือนกันทีเดียว จำนวนแตกต่างกัน และมีประมาณ ๑๐๘ เท่านั้น มิได้มีจำนวนครบ ๑๐๘ ถ้วนตามชื่อที่เรียก

เหตุที่เรียกลวดลายที่ปรากฏในรอยพระพุทธรูปทวารามงคล ๑๐๘

มงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธรูปทวารามงคล หรือในคัมภีร์อื่น ๆ ที่กล่าวมาข้างต้น หรือที่พระพุทธรูปของพระพุทธไสยาสน์ มีจำนวนลวดลายมงคลประมาณ ๑๐๘ มิได้มีจำนวนครบ ๑๐๘ จริงตามชื่อที่เรียก เหตุที่เรียกลวดลายของสิ่งที่เป็นมงคลอันปรากฏในรอยพระพุทธรูปทวารามงคล ๑๐๘ เพราะตัวเลข ๑๐๘ เป็นเกณฑ์ในการนับสิ่งของที่มีจำนวนใกล้เคียงกับเลข ๑๐๘ เหตุที่กล่าวว่านิยมนับเลข ๑๐๘ เป็นเกณฑ์ในการนับสิ่งของต่าง ๆ เพราะมีการใช้เลข ๑๐๘ นับจำนวนของสิ่งต่าง ๆ อีกมาก เช่น

๑. พระพุทธรูป ๑๐๘
๒. ลูกประคำมี ๑๐๘ ลูก
๓. ร่ายเวทย์มนต์ นิยมร่าย ๑๐๘ คาบ
๔. กำจิงแหวนคามี ๑๐๘
๕. คันทา ๑๐๘
๖. "แม่ในที่สุดมีในคำพูดปลากตลาคว่า ทำอะไร ๆ ไปร้อยแปดอย่าง"^๑

จำนวน ๑๐๘ มีกำเนิดมาจากเหตุใดไม่ปรากฏหลักฐาน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า "จำนวน ๑๐๘ น่าจะมาแต่วัฏหรือการอันใดอันหนึ่งซึ่งนับถือว่าเป็นมงคลอย่างยิ่งมาแต่คัมภีร์คำบริพ แล้วคนต่างพวกต่างคำสนา

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๕), ๑๗ : ๒๗๒.

เอาไปส่งเคราะห์เข้าในคติศาสนาของตน"๑ เพราะฉะนั้นลวดลายที่ปรากฏในรอยพระพุทธรูป ซึ่งเดิมมีเพียง ๔ ประการ ได้วิวัฒนาการมาเป็นลวดลายมงคล ๑๐๘ เพื่อให้เข้ากับจำนวนมงคล ๑๐๘ ดังกล่าวข้างต้น

ง. การวางลวดลายมงคล ๑๐๘

รอยพระพุทธรูปที่ประกอบด้วยลวดลายมงคล ๑๐๘ มีการวางลวดลายได้ ๒ แบบ คือ

๑. แบบวงกลม รอยพระพุทธรูปที่มีลวดลายเป็นวงกลมมีจักรอยู่ตรงกลางพระบาท มีวงกลมเล็กซ้อนกัน ๓ ชั้น แบ่งได้เป็นช่อง ๆ ๑๐๘ ช่อง บรรจุมงคล ๑๐๘^๒ เช่น รอยพระพุทธรูปไม้สลัก^๓ วัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นศิลปะสมัยอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐) และรอยพระพุทธรูปสุโขทัย ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกรุงเทพฯ เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๒๐)

๑ เรื่องเดียวกัน, ๑๙ : ๒๗๒ - ๒๗๓.

๒น. ฉ ปากน้ำ, ศิลปะโบราณคดีในสยาม (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเคียนสโตร์, ๒๕๒๐), หน้า ๑๕๘.

๓น. ฉ ปากน้ำ ได้สันนิษฐานเกี่ยวกับอายุของรอยพระพุทธรูปรอยนี้ว่า "เป็นฝีมือช่างสุพรรณภูมิยุคกลาง..... เก่ากว่าสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นประมาณร้อยปีเศษ เป็นศิลปะที่อยู่ร่วมสมัยกับสุโขทัยกำลังรุ่งเรือง แต่ไม่เท่าถึงรุ่นก่อนทำพระพุทธรูปเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๙"

๔น. ฉ ปากน้ำ, ศิลปะโบราณคดีของไทย (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดโอเคียนสโตร์, ๒๕๑๘), หน้า ๒๒.

๕น. ฉ ปากน้ำ, ศิลปะโบราณคดีในสยาม, หน้า ๑๕๘.

๒. แบบคารางสี่เหลี่ยม รอยพระพุทธรูปแบบนี้มีลวดลายอยู่ในคารางสี่เหลี่ยม ๑๐๘ ช่อง และมีจักรอยู่ตรงกลางพระบาท เช่น รอยพระพุทธรูปที่วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย เป็นศิลปะสมัยสุโขทัย^๑ รอยพระพุทธรูปที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงเทพฯ เป็นศิลปะสมัยลพบุรี^๒ รอยพระพุทธรูปที่วัดเคิม หรือวัดอโยธยา อันเป็นศิลปะสมัยอยุธยา^๓ และพระบาทของพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร เป็นต้น

ในประเทศพม่าก็มีรอยพระพุทธรูปแบบนี้หลายรอย เช่น รอยพระพุทธรูปที่โจกานันท์เจดีย์ ปัจจุบันประดิษฐานไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงเทพฯ เป็นต้น

การวางลวดลายแบบวงกลมนั้นอาจจะทำเพื่อให้องค์เหมือนจักรวาล ลวดลายแต่ละรูปมีขนาดเล็ก เนื่องจากมีขอบเขตจำกัดในวงกลมเท่านั้น แต่การวางลวดลายแบบคารางสี่เหลี่ยมมีลวดลายแต่ละรูปมองเห็นได้ชัดเจน เนื่องจากใช้พื้นที่เต็มรอยพระบาท จึงเป็นที่นิยมทำกันมากกว่า แม้ในประเทศพม่าก็นิยมทำลวดลายแบบคารางสี่เหลี่ยม เพื่อให้ได้ทราบการวางลวดลายแบบคารางสี่เหลี่ยมและเป็นตัวอย่างการเรียงลำดับมงคล ๑๐๘ ของยกตัวอย่างการเรียงลำดับมงคล ๑๐๘ ที่พระพุทธรูปของพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระเชตุพนฯ ซึ่งวางลวดลายมงคลแบบคารางสี่เหลี่ยม ดังนี้

^๑ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๕ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๕), หน้า ๔.

^๒น. ณ ปากน้ำ, ศิลปะกับโบราณคดีในสยาม, หน้า ๑๕๙.

น. ณ ปากน้ำ, ไคแยกหมวดหมู่ของศิลปะอยุธยาโดยละเอียด ๓ แบบ คือ

๑. แบบศรีจันทระ ๒. แบบอโยธยา ๓. แบบอยุธยา

ดุน. ณ ปากน้ำ, ศิลปะโบราณของไทย, หน้า ๑๓.

^๓น. ณ ปากน้ำ, ศิลปะกับโบราณคดีในสยาม, หน้า ๑๕๘.

^๔Gordon H. Luce, Old Burma - Early Pagan, 3 : 93.

ภาพมงคล ๑๐๘ ที่พระพุทธรูปของพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นภาพที่บรรจุอยู่ในตารางสี่เหลี่ยม เรียงกันเป็นแถว ๆ การเรียงลำดับภาพมงคล ๑๐๘ เริ่มตั้งแต่แถวที่อยู่ตรงปลายพระบาทเป็นลำดับมาจนถึงส่วนพระบาท ดังนี้

- ๑ - ๑๖ รูปพระพรหม ๑๖ องค์ หมายถึง พรหมโลก ๑๖ ชั้น
- ๑๗ - ๑๘ รูปเทวดา ๓ องค์ หมายถึง สวรรค์ ๓ ชั้น
- ๒๐ รูปดอกพุศซอน
- ๒๑ รูปดอกพุศตาน
- ๒๒ - ๒๔ รูปเทวดา ๓ องค์ หมายถึง สวรรค์ ๓ ชั้น
- ๒๕ รูปหอก
- ๒๖ รูปของาว
- ๒๗ รูปพระชรรค์
- ๒๘ รูปมงกุฎหรือพระมหาพิชัยมงกุฎ
- ๒๙ รูปฉัตร ๙ ชั้น
- ๓๐ รูปมงกุฎของพระราชีนี
- ๓๑ รูปสร้อยพร้อมทั้งสังวาล
- ๓๒ รูปปราสาท
- ๓๓ รูปพระราชนาง (พระที่นั่งเสด็จประกอบคานหาม)
- ๓๔ รูปภัทรบริษั
- ๓๕ รูปพิศโปก
- ๓๖ รูปเขาสีเนรุ
- ๓๗ รูปพิศกำหางนกยูง
- ๓๘ รูปสังข์ทักษิณาวรร
- ๓๙ รูปช้างเอราวัณ
- ๔๐ รูปพิศโปก
- ๔๑ รูปเขาดูกหนึ่ง ในเขาบริกฉัพทง ๗

- ๔๒ รูปโสมเทพ (พระจันทร์)
- ๔๓ รูปสุริยเทพ (พระอาทิตย์)
- ๔๔ รูปเขาสองลูกในเขาวรีกัณฑ์ทั้ง ๗
- ๔๕ รูปพัศควาลวิชนี
- ๔๖ - ๔๗ รูปเขาสองลูกในเขาวรีกัณฑ์ทั้ง ๗
- ๔๘ รูปพระหิมวันต์
- ๔๙ - ๕๐ รูปเขาสองลูกในเขาวรีกัณฑ์ทั้ง ๗
- ๕๑ รูปนกกการเวก
- ๕๒ รูปกนิษฐ
- ๕๓ รูปกนิษฐี
- ๕๔ รูปพญาหงส์
- ๕๕ รูปพญาครุฑ
- ๕๖ รูปโคศุภราช
- ๕๗ รูปแม่โคลูกอ่อน
- ๕๘ รูปพญาราชสีห์
- ๕๙ รูปพญักษ์มราช
- ๖๐ รูปพญาวาสุกีนากราช
- ๖๑ รูปพญาจระเข้
- ๖๒ รูปมังกร
- ๖๓ รูปสร้อยโนคาท
- ๖๔ รูปไก่
- ๖๕ รูปนกกกระเรียน
- ๖๖ รูปนกยูง
- ๖๗ รูปหงษ์
- ๖๘ - ๗๐ รูปบัวเบญจพรรณ
- ๗๑ รูปปทุมชาติ

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- ๗๒ รูปชิ่ง
- ๗๓ รูปพญามาวลาหก
- ๗๔ รูปพญาขางอุโบสถ
- ๗๕ รูปจักรแก้ว
- ๗๖ รูปพระเจ้าจักรพรรดิ
- ๗๗ รูปนางแก้ว
- ๗๘ รูปแวนสองพระพิกตร
- ๗๙ รูปแกวมณี
- ๘๐ รูปบาตร
- ๘๑ รูปเขาจักรวาล
- ๘๒ รูปแม่น้ำสายหนึ่งในปัญจมหานที
- ๘๓ รูปแสนจามรี
- ๘๔ รูปขุนคลังแก้ว
- ๘๕ รูปขุนพลแก้ว
- ๘๖ รูปพวงคอกมะลิ
- ๘๗ รูปพระเศาทักษิโณทก
- ๘๘ รูปதாகทอง
- ๘๙ รูปแม่น้ำสายหนึ่งในปัญจมหานที
- ๙๐ รูปคนชาวอุตรกุรุทวีป หมายถึง อุตรกุรุทวีป
- ๙๑ รูปแม่น้ำสายหนึ่งในปัญจมหานที
- ๙๒ รูปเขาไกรลาส
- ๙๓ รูปแม่น้ำสายหนึ่งในปัญจมหานที
- ๙๔ รูปคนชาวชมพูทวีป หมายถึง ชมพูทวีป
- ๙๕ รูปเสาศิ
- ๙๖ รูปเขาลูกหนึ่งในเขาบริกษัฑ์ ๗

- ๙๗ - ๙๘ รูปบัวเบญจพรรณ
 ๙๙ รูปเขาลูกหนึ่งในเขาวรทัศน์ทั้ง ๗
 ๑๐๐ รูปแม่น้ำสายหนึ่งในมัจฉิมหานที
 ๑๐๑ รูปคนชาวบุพพิเทททวีป หมายถึง บุพพิเทททวีป
 ๑๐๒ รูปเรือกสำเภา
 ๑๐๓ รูปปลาเงินปลาทอง
 ๑๐๔ รูปชาวอมรโคยานทวีป หมายถึง อมรโคยานทวีป
 ๑๐๕ รูปนกพริก

ลวดลายมงคล ๑๐๘ เหล่านี้ เป็นสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในจักรวาล ซึ่งมีคำอธิบาย ลักษณะจักรวาลใน "จกกวาททีปนี" ว่า มีลักษณะกลมคล้ายระฆัง มีภูเขาจักรวาลเป็น เสาเหมือนกำแพงล้อมรอบจักรวาล ภายในจักรวาลประกอบด้วย ภูเขาสิเนรุ ภูเขาอัคคทวีภณทั ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ทวีปน้อยสองพันทวีป และมหาสมุทรทั้ง ๔^๑ เป็นต้น ดังนั้นลวดลายที่พระ พุทธบาทจึงเป็นลวดลายที่แสดงถึงจักรวาลที่จำลองมาไว้ที่พระพุทธรูป ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงมีพระคุณอันยิ่งใหญ่แผ่ไปทั่วจักรวาล การเรียงลำดับลวดลายเป็นไป ตามสภาพของสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในจักรวาล เช่น พระพรหมอยู่ในพรหมโลกอันเป็นดินแดนที่ อยู่เหนือมนุษย์โลก ดังนั้นจึงวางรูปพระพรหมไว้ส่วนบนสุด เหนือลวดลายมงคลรูปอื่น ๆ นอกจากนี้การวางลวดลายแบบวงกลม เป็นการวางลวดลายตามลักษณะจักรวาลที่แท้จริง

ลักษณะพระพุทธรูปที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มีลวดลายจักร เป็นลวดลายที่สำคัญ ซึ่งปรากฏในรอยพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นทุกรอย นอกจากลวดลายจักรแล้ว พระพุทธรูปที่ สร้างขึ้นในประเทศอินเดียเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๗ มีลวดลายอื่น ๆ ได้แก่ สวัสดิทิกะ ดอกบัว

^๑สตถุภณ จังกาจิตต์, "จกกวาททีปนี กัณฐี ๑, ๒, ๓" (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๑๕๓ - ๑๕๔.

และศรีศุภ ส่วนพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในประเทศที่นับถือพุทธศาสนาที่ซีกกว้างก็ นิยม
 ทำลวดลายมงคล ๑๐๘ อันเป็นลวดลายที่วิวัฒนาการเพิ่มขึ้นจากลวดลายที่พระพุทธรูปที่
 ชาวอินเดียสร้างขึ้นเป็นอันมาก ลวดลายมงคลเหล่านี้เป็นลวดลายของสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ใน
 จักรวาล ได้แก่ เทวดา คน สัตว์ และธรรมชาติต่าง ๆ เป็นต้น ดังนั้นลวดลายเหล่านี้
 ได้เป็นแบบของจักรวาลที่จำลองมาไว้ที่พระพุทธรูป อันแสดงถึงพระคุณอันยิ่งใหญ่ของพระ
 พุทธเจ้า เพราะพระองค์ทรงมีอำนาจเหนือสิ่งทั้งปวง เพราะฉะนั้น นอกเหนือจากการวาง
 ลวดลายแบบขารางสี่เหลี่ยมจึงมีการวางลวดลายแบบวงกลม อันเป็นลักษณะที่ใกล้ชิดเกี่ยวกับ
 จักรวาลมากขึ้น

ลวดลายมงคล ๑๐๘ ที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ ของไทย มิได้มีลักษณะเหมือนกัน
 หมดทีเดียว มีลวดลายที่แตกต่างกัน มากบ้าง น้อยบ้าง แต่ลวดลายมงคล ๑๐๘ ในปฐม-
 สมโพธิกถามีลักษณะลวดลายที่ใกล้เคียงกับลวดลายมงคล ๑๐๘ ในคัมภีร์พุทธรูปมงคล
 เพราะความแตกต่างระหว่างมงคลต่าง ๆ มีน้อยมาก ในคานจำนวนมงคลที่แตกต่างกัน
 บางคัมภีร์มีไม่ครบ ๑๐๘ แต่บางคัมภีร์มีจำนวนเกิน ๑๐๘ แต่เรียกมงคลเหล่านี้ว่ามงคล
 ๑๐๘ เพราะถือเลขจำนวน ๑๐๘ เป็นเกณฑ์

ลักษณะการตีความลวดลายมงคล ๑๐๘ ในคัมภีร์พุทธรูปมงคล ผู้รจนาได้ตี
 ความหมายลวดลายมงคล ๑๐๘ เทียบกับพระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์ และวัตถุที่
 พระพุทธรูปทรงใช้ในลักษณะที่มีคุณสมบัติเหมือนกัน จำนวนเหมือนกัน หรือความหมายเหมือน
 กัน เป็นต้น ข้อความที่นำมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และความคิดของผู้
 รจนา คำอุปมา อุปไมย บางข้อความ ผู้รจนาได้นำมาจากพระไตรปิฎก ดังนั้นพระไตร-
 ปิฎกจึงมีอิทธิพลต่อการตีความหมายลวดลายมงคล ๑๐๘ ในคัมภีร์พุทธรูปมงคลเป็นอย่างมาก